

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет філології

Кафедра української мови

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти
на тему «Функціонування синтаксичних конструкцій зі звертаннями у поетичному
тексті (на матеріалі творів Тараса Шевченка і Максима Рильського)»

Виконала: студентка II курсу,
групи УМЛс/о-21м
Спеціальності 014 Середня освіта
014.01 Українська мова і література
Перевалова О. А.

Керівник – кандидат філологічних наук,
доцент Грещук В. В.

Рецензент – доктор філологічних наук,
професор Мафтин Н. В.

Івано-Франківськ – 2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЗВЕРТАННЯ ЯК МОВЛЕННЄВА КАТЕГОРІЯ.....	6
1.1 Звертання як складова комунікативного акту	6
1.2 Форми номінації адресата мовлення	12
1.3 Статус номінацій адресата мовлення у структурі висловлення	15
Висновки до першого розділу	18
РОЗДІЛ 2. МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗВЕРТАНЬ	21
2.1 Кличний відмінок у звертаннях	21
2.2 Варіативність використання звертань у поетичному та розмовному стилях	24
Висновки до другого розділу	27
РОЗДІЛ 3. СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНСТРУКЦІЙ ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО)	30
3.1 Структура ускладненого речення зі звертанням	30
3.2 Функціональні характеристики висловлювань зі звертаннями	38
3.3 Лексико-семантичні форми звертань у творчості Тараса Шевченка та Максима Рильського	45
3.4 Вокативне речення: специфіка синтаксичної організації	50
Висновки до третього розділу	61
РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЗВЕРТАНЬ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО)	64
4.1 Методичні рекомендації щодо вивчення звертань у середній школі (з використанням творів Тараса Шевченка та Максима Рильського)	64
4.2 Вправи зі звертаннями на матеріалі творчості Тараса Шевченка та Максима Рильського	68
Висновки до четвертого розділу	72
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	80

ВСТУП

Сучасні дослідження граматичної структури української мови потребують більш детального аналізу функціональних особливостей мовних явищ. Лінгвісти у своїх працях все частіше акцентують увагу на комунікативних аспектах, вивчаючи мінімальні мовні одиниці та конструкції. Такий підхід дозволяє по-новому розглядати граматичну семантику, виявляти нові можливості комунікації через мовні структури, досліджувати традиційний статус звертань в українській граматиці в перспективі. Серед малодосліджених явищ можна виокремити функціональні характеристики синтаксичних конструкцій із звертаннями в поетичних текстах.

Звертання традиційно привертали увагу мовознавців. Чимало граматичних робіт описували морфологічні риси наказового способу дієслів та форм кличного відмінка іменників, які позначають адресата в мовленні. Однак, незважаючи на значний доробок у синтаксичних дослідженнях (праці таких мовознавців, як О. М. Пешковський, О. О. Шахматов, П. С. Дудик, С. П. Бевзенко, А. П. Загнітко тощо), звертання найчастіше аналізувалися без детального розгляду їхньої комунікативної функції та семантико-граматичної взаємодії з синтаксичними структурами, частиною яких вони є.

Недостатнє вивчення цих аспектів зумовлює **актуальність** дипломної роботи, зокрема дослідження граматичної природи синтаксичних структур, що містять адресатні номінації, та їхнього комунікативного значення.

Основна мета дослідження полягає у виявленні граматичних особливостей та функціональних рис синтаксичних конструкцій із звертаннями в поетичних творах Тараса Шевченка і Максима Рильського. Для реалізації цієї мети сформульовані такі **завдання**:

- 1) висвітлення поглядів науковців щодо звертання як граматичної категорії;

2) аналіз лексико-семантичних і морфологічних особливостей номінацій адресата в сучасній літературній мові;

3) визначення статусу адресатних номінацій у структурі синтаксичних конструкцій поетичних текстів;

4) дослідження функцій конструкцій із звертаннями як засобів художньої виразності;

5) виявлення специфіки вокативних речень як форми індивідуально-авторського звернення в поетичному жанрі.

Об'єкт дослідження – художні твори Тараса Шевченка і Максима Рильського, які використані для вивчення граматичних і функціональних характеристик синтаксичних конструкцій із звертаннями, тоді як **предмет дослідження** охоплює морфологічні, синтаксичні та функціональні особливості адресатних номінацій у їхніх поетичних текстах.

Для досягнення поставленої мети використовувалися такі **методи**:

1) описовий – для характеристики компонентів адресатності та реалізації звертань у поезії;

2) функціональний – для аналізу комунікативної функції звертань у синтаксичних конструкціях;

3) контекстологічний аналіз – для з'ясування функцій форм звертання в конкретних ситуаціях спілкування. Матеріалом дослідження виступили збірки творів Тараса Шевченка і Максима Рильського. У процесі було проаналізовано близько 200 випадків звертань у складі різних типів синтаксичних конструкцій.

Наукова новизна роботи полягає у дослідженні реалізації адресатних номінацій з урахуванням комунікативного призначення. У дослідженні описано сучасні підходи до аналізу звертань як компонентів синтаксичних структур, а також нові тенденції їх вживання, розбіжності у трактуванні в соціолінгвістичному та прагматичному аспектах.

Теоретичне значення дослідження вбачається у спробі всебічного аналізу функціональної сфери звертань у синтаксичних конструкціях поетичного тексту. Результати дослідження дозволяють глибше пояснити специфіку семантики, граматики та прагматики звертань.

Практична цінність роботи полягає в можливості використання матеріалів для створення функціональної граматики української мови, у навчальних посібниках з морфології, синтаксису та стилістики, а також у розробках із культури мовлення та мовного етикету для спеціалізованих курсів у вищих навчальних закладах.

Апробація результатів роботи. Основні положення і висновки магістерської праці апробовані у науковій доповіді на щорічній звітно-науковій конференції студентів (2024 р.) та опубліковані у статті «Методика вивчення синтаксичних конструкцій зі звертаннями у поетичному тексті (на матеріалі творів Тараса Шевченка) у закладах загальної середньої освіти» у збірнику студентських наукових праць "ЕВРИКА - XXV" (2024 р.).

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаної літератури, що містить 63 позиції. Загальний обсяг роботи 86 сторінок, з них основного тексту – 80 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ЗВЕРТАННЯ ЯК МОВЛЕННЄВА КАТЕГОРІЯ

1.1 Звертання як складова комунікативного акту

Звертання до інших осіб або навіть до абстрактних понять є важливою складовою спілкування і притаманне всім мовам світу, хоча його лінгвістичне оформлення залежить від культурних особливостей кожної нації. Форми звертань формуються під впливом соціальної структури, ментальних рис народу та прийнятих правил етикету, тому вони набувають різноманітних лексико-семантичних та граматичних властивостей.

Ф. І. Буслаєв був першим, хто застосував термін "звертання" в науковій літературі, пояснюючи його як засіб вираження відносин між учасниками розмови [7, с. 404]. На сьогодні лінгвісти здебільшого трактують звертання як особливий елемент речення, що привертає увагу до живих істот або персоніфікованих об'єктів, до яких спрямовано мовлення [11, с. 184]. На думку О. Селіванової, звертання — це слово або словосполучення, що означає особу чи об'єкт, якому мовець адресує своє повідомлення, часто додаючи емоційне забарвлення чи оцінку. Звертання мають граматичну незалежність, що підкреслюється особливою інтонацією та пунктуацією [58, с. 160]. Вони зазвичай виражають номінативне значення, мають усталену граматичну форму та відповідну інтонацію.

У комунікативному процесі звертання відіграє ключову роль, оскільки задає загальний тон спілкування. Основними учасниками комунікативних актів є адресант (автор мовлення) і адресат (той, хто сприймає мовлення). Адресатів у широкому сенсі можна поділити на безпосередніх (осіб, до яких звернене мовлення) та інших учасників, які також можуть сприймати це повідомлення [63, с. 6].

У різних ситуаціях комунікації адресант і адресат взаємодіють як учасники, що виконують різні функції, та їхні ролі можуть змінюватися [52, с.

43]. Винятком є монологічне мовлення, коли звертання використовуються риторично для позначення неживих предметів чи абстракцій.

Стосунки між учасниками комунікації можуть мати психологічний або соціологічний характер. Психологічний зв'язок передбачає спільний досвід, емоційне ставлення до теми, а також очікування щодо реакції співрозмовника. Соціальні зв'язки можуть бути симетричними, коли партнери перебувають на одному рівні (наприклад, колеги), або асиметричними, що відображає нерівність статусів, як-от «вчитель — учень», «батьки — діти» тощо [63, с. 6].

Лінгвісти виділяють кілька основних функціональних типів звертань. Перший тип — це звертання, які явно вказують на конкретного адресата, як-от: «Бач, Оксано, я жартую, / А ти й справді плачеш [60, с. 49;]. Другий тип звертань спрямований на створення атмосфери інтимності у спілкуванні та не завжди стосується конкретного адресата, наприклад: «Подивися, мій голубе, / Подивись на мене — / Я Катруся твоя люба» [60, 29]. Такі звертання додають мовленню особистісний характер і можуть вживатися автоматично, без прямої інтенції.

Звертання можуть також відрізнятися за своєю формою і змістом залежно від контексту, в якому вони вживаються. Наприклад, у формальних ситуаціях, таких як ділові зустрічі або офіційні документи, звертання набувають стандартних формулювань, таких як «Шановний пане», «Ваша Величносте», що підкреслює повагу та формальність стосунків. В таких випадках важливо дотримуватися правил мовленнєвого етикету, оскільки неадекватне звертання може призвести до негативних наслідків у спілкуванні.

У неформальних умовах, наприклад, серед друзів або родичів, звертання можуть бути набагато більш вільними та креативними. Вони можуть включати ласкаві або жартівливі форми, такі як «котик», «зайчик» або «чудо». Такі звертання підкреслюють близькість і довіру між співрозмовниками, створюючи атмосферу тепла і доброзичливості.

Крім того, звертання можуть виконувати не лише номінативну, а й комунікативну функцію. Вони здатні виявляти емоції, настрої та наміри мовця. Наприклад, в поетичних текстах звертання можуть мати глибоке символічне значення, відображаючи переживання авторів і створюючи зв'язок з читачем на емоційному рівні. Використання метафоричних або риторичних звертань вказує на творчий підхід до мови та глибину художнього вираження.

Таким чином, звертання є не лише важливими елементами структури мовлення, але й своєрідними культурними маркерами, що відображають специфіку мовної практики в різних соціокультурних контекстах. Вони демонструють, як мова може бути використана для формування і підтримки соціальних зв'язків, а також для вираження індивідуальності мовця. Тому вивчення звертань може бути корисним не лише для лінгвістичного аналізу, а й для глибшого розуміння культурних норм та цінностей, що лежать в основі спілкування.

У поезії звертання часто використовуються як важлива частина тексту, а також у комунікації через епітети, що створюють особистісний контекст (наприклад, «рибко, соколе, душенько, серденько, зайчику»). Проте в повсякденній чи офіційній мові такі звертання вживаються рідше, що можна пояснити недостатньою обізнаністю мовців з їх використанням [16, с. 49].

Звертання, які адресовані слухачам, є невід'ємним елементом публічних промов. Вони виконують етикетну функцію та сприяють встановленню контакту між мовцем і аудиторією, як у випадку з промовами, що звертаються до слухачів: «Моліться, братія, моліться!» – / Так благочинний почина [60, 54]. Згідно з Н. О. Дем'яною, звертання не лише служать засобом комунікації, але й функціонують як інструмент когніції і культурно-історичний елемент [18, 4].

У художньому тексті, що відображає різні рівні мовленнєвих процесів, як екстра, так і інтразорієнтованих, закладені складні взаємозв'язки між адресантом і адресатом. Формування комунікативної площини тексту залежить

від взаємодії між тим, хто надсилає повідомлення, і тим, кому це повідомлення адресоване. Незважаючи на те, що обидва комуніканти є важливими у процесі передачі інформації, саме від адресата значною мірою залежить, яким буде мовленнєвий акт адресанта. Це обумовлено тим, що адресант вибирає як вербальні, так і невербальні засоби для звернення до адресата, прагнучи досягти певного результату і реалізувати свої комунікативні наміри.

Особливу форму звертань можна спостерігати в поезії, де внутрішній адресат, або художній образ, набуває значущості та виступає як основний елемент творення тексту. Такий адресат має динамічні, експресивні та багатогарні риси, які дають можливість активно використовувати його для конструювання змісту і художньої цінності твору.

Комунікація між мовцями ґрунтується на взаємних передумовах, що формують пресупозицію мовленнєвого акту – сукупність знань, які впливають на форму і зміст спілкування. Як зазначає А. П. Загнітко, "для мовця вокативно позначений адресат мовлення є однією з передумов комунікації" [23, 267]. Відповідно, мовцеві необхідно враховувати особливості адресата, характер їхніх стосунків і умови комунікативної ситуації при виборі звертань.

Пресупозиції, які мають прагматичне значення, включають знайомство (рівень знайомства з адресатом), вік (старший чи молодший від мовця), соціальний статус (вища або нижча позиція в суспільній ієрархії), а також офіційність комунікативного середовища. Вони стають орієнтиром для мовця при виборі звертань, де мовні засоби гармонійно переплітаються з усталеними етикетними традиціями [55, 7].

Загалом звертання є частиною мовленнєвого етикету, формулою поваги до співрозмовника з урахуванням його вікових, статусних та інших характеристик. Воно виступає не просто словесним елементом, але й психологічною категорією, що регулює соціальні зв'язки, встановлює контакти і допомагає задовольняти комунікативні потреби мовців.

Вибір звертання є способом впливу на адресата, оскільки форма звертання відображає ставлення мовця, слугує показником бажаної моделі взаємодії та може навіть виявляти риси особистості мовця [34, 8]. Таким чином, звертання одночасно ідентифікує адресата і демонструє «мовленнєве обличчя» мовця, підкреслюючи рівень його тактовності, знання етикету або його відсутність, а також ставлення до співрозмовника. Крім того, звертання відображають характеристики учасників комунікації за такими ознаками, як вік, стать, професія, особистісні риси тощо.

У сучасній лінгвістиці поняття "мовна особистість" відіграє важливу роль, визначаючи особливості мовлення і семантичний простір тексту.

Для аналізу звертань у стилістичному й емоційному контекстах поняття мовної особистості є важливим, оскільки саме автор поетичного тексту надає комунікативній ситуації додаткового сенсу. Автор не тільки формує мовленнєві характеристики учасників комунікації, але й передає прагматичний компонент звертань, втілюючи думки та оцінки мовця і адресата, що значно розширює пізнавальний зміст тексту.

На думку Н. О. Дем'янової, яка вивчала стилістичні риси звертань, важливим є той стиль спілкування, який обирає мовець: урочистий, офіційний, розмовний, фамільярний або навіть грубий [18, 10]. Вона зазначає, що в нейтральних текстах звертання часто мають форму власних імен або загальноприйнятих назв на основі соціального статусу чи спорідненості. Натомість у текстах з виразним емоційним забарвленням можна зустріти багатий арсенал стилістичних прийомів, таких як метафоричні звертання, іронія або перифрази. З метою підсилення ефекту може використовуватися повторення звертання або вигук-частка [18, 10-11].

Л. В. Корновенко пропонує розглядати адекватність звертань у межах комунікативного процесу. Адекватними вона вважає такі звертання, які сприяють ефективній комунікації, створюючи атмосферу взаєморозуміння

(модель кооперації) [34, 7]. Натомість прагматично неадекватними є ті звертання, які не враховують особливості адресата і можуть призвести до конфліктних ситуацій (модель конфлікту) [34, 7]. Корновенко також підкреслює, що прагматична ефективність звертання визначається ступенем відповідності його меті комунікації. Це означає, що адекватне звертання сприяє гармонійному мовленнєвому обміну, тоді як невідповідне звертання може створити перешкоди для комунікації.

Звертання в комунікації також можуть бути засобом передачі культурних цінностей та соціальних норм, адже вони відображають не лише індивідуальні особливості мовлення, але й загальноприйняті етикетні правила, які можуть варіюватися в різних соціальних групах. Залежно від культурного контексту, звертання можуть нести в собі специфічні коннотації, що впливають на їх сприйняття адресатами. Наприклад, у деяких культурах вживання певних форм звертань може бути більш формальним або, навпаки, розслабленим, в залежності від прийнятих норм.

Дослідження звертань у контексті соціальних мереж та нових медіа також набуває актуальності, оскільки віртуальне спілкування вимагає адаптації традиційних форм звертання до специфіки комунікації через текстові повідомлення, емодзі та інші візуальні елементи. Наприклад, у чатах молодь часто вживає неформальні звертання, що підкреслюють близькість стосунків, такі як «бро», «сестра», або ж іронічні звертання на кшталт «королева» в стосунках з друзями.

Крім того, звертання можуть бути джерелом соціального статусу, адже вибір тієї чи іншої форми може свідчити про певний рівень освіченості або соціальної приналежності мовця. Як зазначає І. Г. Петрова, "звертання не лише позначає адресата, а й вказує на позицію мовця в ієрархії спілкування" [27, 15]. Це підкреслює, що вивчення звертань є важливим аспектом для аналізу соціальних динамік у мовленні.

Таким чином, звертання не лише виконують функцію комунікації, а й слугують важливим інструментом для розуміння соціальних, культурних та психологічних аспектів мовлення. Вони формують уявлення про взаємодію між учасниками комунікації та впливають на сприйняття тексту в цілому, що робить їх значущими елементами для аналізу в різних лінгвістичних і культурологічних дослідженнях.

Отже, звертання є одним з важливих виявів комунікативних потреб людини, що служить для встановлення і підтримання мовленнєвого контакту, а також для вираження мовцем емоційно-оцінних характеристик співрозмовника. Учасниками спілкування є адресант і адресат, а сукупність їхніх зв'язків і відносин утворює пресупозицію мовленнєвого акту, яка визначає характер і сутність самого спілкування. До основних пресупозицій належать: знайомство, вік, соціальний статус комунікантів, характер і реєстр їхнього спілкування тощо.

Звертання одночасно ідентифікує адресата та виражає суб'єктивно-оцінне ставлення мовця до нього. Вибір форми звертання вказує на такт, ввічливість чи їхню відсутність, знання чи незнання правил етикету, ставлення до співрозмовника. Звертання ніколи не буває абсолютно нейтральним стилістично і семантично.

У поетичному тексті внутрішній адресат є важливим детермінантом мовленнєвих актів адресанта-персонажа. Залежно від впливу на комунікативний акт, звертання можуть бути адекватними та ефективними (якщо вони сприяють розгортанню спілкування) або неадекватними та неефективними (якщо вони утруднюють комунікацію чи завершують її).

1.2 Форми номінації адресата мовлення

Вибір звертання залежить від умов спілкування та мовленнєвої ситуації. Наприклад, "лексико-семантичне наповнення та структура номінацій адресата мовлення значно залежать від значення, яке вони виражають у конкретному

висловленні, та комунікативної функції, яку ця назва, за задумом адресанта, має виконувати" [63, 30]. Для комплексного аналізу лексико-семантичних категорій звертань важливо враховувати різноманітні лінгвопрагматичні чинники, до яких належать "офіційність/неофіційність спілкування, врахування вікових та статевих показників адресата й адресанта, їхній суспільний статус" [71, 16].

Історично перші звертання відображали сімейні зв'язки, позначаючи такі стосунки, як "батько", "мати", "брат" або "сестра". Вони могли прямо називати особу відповідно до її становища в родині чи суспільстві, як-от у випадку звертань до князя [44, 71-72]. Сучасна українська мова продовжує активно застосовувати звертання, що стосуються родинних зв'язків, але до цього додалися й інші форми.

Сьогодні українці звертаються за допомогою займенників "ти" і "ви", використовуючи імена, прізвища, по батькові або загальні номінації. До таких звертань належать: загальноприйняті суспільні назви для ввічливого звернення (як-от "пане" чи "добродію"); звертання залежно від статі й віку ("чоловіче", "дівчино"); терміни, що вказують на спорідненість або особисті стосунки ("брате", "колего"); назви, пов'язані з професійною діяльністю або академічним статусом ("професоре", "академіку"); оціночні назви ("розумнику", "дурню") та індивідуальні, створені спеціально для конкретної ситуації, звертання [30, 75].

На думку М. С. Скаба, звертання, з погляду його змісту, може виконувати низку функцій, зокрема: "вказувати на адресата, позначати (але не називати) його; називати адресата з метою виокремити його з групи осіб, що можуть бути потенційними адресатами мовлення; називати адресата з метою запропонувати, відрегулювати або змінити стосунки між ним та іншим учасником комунікативного акту (мовцем); називати адресата, надаючи йому певну характеристику, оцінку, висловлюючи емоції адресанта; імітувати називання адресата, вносячи певні модально-сміслові відтінки; називати адресата, дотримуючись правил та норм мовленнєвої поведінки, усталених у суспільстві" [63, 31].

Таким чином, вибір звертання залежить від сукупності внутрішніх та зовнішніх факторів, які визначають його форму і зміст. Ці фактори впливають на те, як саме буде названо адресата, залежно від мети комунікації, його статусу та стосунків із мовцем.

Звертання в українській мові також підпорядковуються культурним традиціям і соціальним нормам, які формують специфічні моделі спілкування. Наприклад, у контексті офіційної комунікації прийнято використовувати більш формалізовані звертання, що відображають повагу до статусу співрозмовника, тоді як у неформальному спілкуванні допускаються більш близькі та персоніфіковані форми. Це може включати використання пестливих форм або зменшувальних суфіксів, які надають звертанням додаткового емоційного забарвлення.

Крім того, важливим аспектом є варіативність звертань, що дозволяє підлаштовуватися під конкретну комунікативну ситуацію. Наприклад, у дружньому колі може використовуватися жаргон або сленг, тоді як у професійному середовищі перевага надається більш нейтральним та офіційним термінам. Це свідчить про динамічність мовлення та здатність мовця адаптуватися до умов, в яких відбувається комунікація.

Важливим є також врахування аспекту емоційного забарвлення звертань. Залежно від ситуації, вони можуть викликати різні емоції у адресата, що в свою чергу впливає на результат комунікативного акту. Наприклад, звертання, що містять компліменти або схвалення, можуть створити позитивну атмосферу та покращити взаєморозуміння між учасниками спілкування.

Вивчення звертань у різних комунікативних контекстах дозволяє не лише зрозуміти їхню функціональність, але й оцінити їхнє місце в соціальному просторі. Аналізуючи форми звертань, можна виявити не лише лексичні та граматичні особливості, але й культурні та психологічні чинники, що впливають на вибір адресантом відповідної форми звертання. Це підкреслює,

що звертання є важливим інструментом соціальної взаємодії, здатним не лише встановлювати контакт, але й формувати соціальні зв'язки.

1.3 Статус номінацій адресата мовлення у структурі висловлення

Згідно з традиційними поглядами в мовознавстві, звертання не вважаються повноцінними членами речення, і така думка переважає серед науковців, особливо тих, хто досліджує мову з формально-граматичної точки зору. Наприклад, О. М. Пешковський наголошував, що звертання і вставні слова є елементами, які знаходяться поза граматичними зв'язками з іншими членами речення [4, с. 407-408]. Подібну думку висловлював О. О. Шахматов, вважаючи, що звертання не є частиною речення.

У той же час, деякі сучасні мовознавці ставлять під сумнів цей погляд. Одним із перших, хто відзначив можливу суб'єктну функцію звертань, був О. О. Потебня, який вважав, що вони можуть виконувати роль суб'єкта дії [3, 109].

І. Т. Яценко висунув конструктивне обґрунтування для включення звертань до складу речення, зокрема на основі таких аргументів, як збереження ними семантичних і морфологічних ознак, часте вираження у формі іменника та зв'язок із загальним змістом речення. Науковець також зазначає, що присудок іноді узгоджується зі звертанням, звертання можуть виступати як еквіваленти підмета, об'єднуватися сурядними зв'язками та поширюватися, подібно до інших членів речення [63, 138].

Сучасні мовознавці, зокрема І. Р. Вихованець і М. С. Скаб, підтримують цю точку зору. І. Р. Вихованець, наприклад, виділяє три функції вокативу: роль адресата дії (потенційного суб'єкта), акцентованого адресата та займенниково-тотожну функцію [4, 140-142]. Приклади на зразок "Граї же, море..." і "Вийся, жайворонку, вийся..." демонструють можливість вокативу виступати як підмет, узгоджений із присудком [42, 232]. А. П. Загнітко також підтримує цю думку,

зазначаючи, що зв'язок між підметом у вокативі та присудком є співвідносним [10, 12].

М. С. Скаб досліджував функцію вокативу у спонукальних конструкціях з дієсловами другої особи, вважаючи, що вокатив у таких реченнях може відповідати всім характеристикам підмета, зокрема узгоджуючись із присудком, вираженим імперативом [60, 22].

А. Я. Мановицька звернула увагу на можливість узгодження присудка зі звертанням за категоріями числа та роду, зазначаючи, що якщо звертання виступає особовим займенником, узгодження може відбуватися і за категорією особи [30, 42]. Дієслово-присудок у теперішньому чи майбутньому часі узгоджується зі звертанням за числом і особою, у множинній формі звертання завжди вимагає множини присудка [42, 101].

Деякі мовознавці продовжують вважати звертання синтаксично ізольованими елементами, що додають додатковий зміст до речення, але не є його частиною. О. М. Пешковський зазначав, що звертання, хоча й матеріально пов'язані з реченням, не мають формального зв'язку з його основними членами через їхню спонукальну роль [19, 407-408]. П. С. Дудик погоджується з цією думкою, вважаючи, що звертання є своєрідною «вмонтованою» структурою, яка долучається до змісту речення без входження до його граматичної будови [8, с. 236-237].

На думку Д. Х. Баранника, речення слід розглядати як дворівневу систему, де звертання виступають інкорпорованими членами речення, які відрізняються від лінійних членів і мають особливий статус у синтаксичній структурі.

Дослідження звертань в українській мові не лише відображає еволюцію поглядів на їх роль у реченні, але й підкреслює важливість контексту для розуміння їх функціональності. Одним із аспектів, що заслуговує на увагу, є взаємозв'язок звертань із емоційною складовою мовлення. Звертання часто

виконують не лише комунікативну, а й експресивну функцію, підкреслюючи ставлення мовця до адресата або ситуації. Це можна спостерігати у випадках, коли звертання набувають додаткових оціночних характеристик, що зумовлює їх значення в контексті.

Крім того, звертання здатні виконувати роль механізмів соціальної регуляції в спілкуванні, формуючи етикетні норми. Вони можуть сигналізувати про ієрархічні стосунки, рівень близькості між співрозмовниками та відповідність етикету у різних ситуаціях. Наприклад, звернення "пане" або "пані" часто вказує на формальність стосунків, тоді як "друзе" чи "колего" може свідчити про більш неформальний зв'язок.

Не менш важливим є також врахування культурних контекстів, у яких виникають звертання. В різних культурах можуть існувати різні норми й звичаї стосовно того, як слід звертатися до співрозмовників. Це включає в себе не лише вибір слів, але й невербальні елементи, які супроводжують звертання, такі як тон голосу, міміка та жести. Такі аспекти можуть змінювати сприйняття звертання, надаючи йому різного емоційного забарвлення.

Звернення також виконують важливу роль у формуванні дискурсивної структури. Вони можуть використовуватися для привертання уваги слухачів або читачів, а також для підкреслення важливих моментів у комунікації. Ця функція особливо важлива у публічних виступах, де звернення до аудиторії можуть допомогти встановити контакт і підтримувати інтерес до теми обговорення.

Таким чином, звертання в українській мові, незважаючи на дебати щодо їх статусу в реченні, залишаються важливим аспектом мовленнєвої практики, що вимагає комплексного підходу до їх вивчення. Вони не лише збагачують комунікативний акт, а й відображають складні соціокультурні взаємини, які характеризують сучасне українське суспільство.

Висновки до першого розділу

Звертання є фундаментальною складовою спілкування, яка забезпечує встановлення та підтримання мовленнєвого контакту між співрозмовниками. У різних мовах світу звертання проявляються у різноманітних формах, що залежить від культурних, соціальних та етикетних особливостей кожного народу. В українській мовознавчій традиції звертання вивчалось з різних аспектів, що дозволяє глибше зрозуміти його функціональні та граматичні характеристики.

Ф. І. Буслаєв першим ввів термін "звертання" у науковий обіг, визначивши його як засіб вираження відношень між співрозмовниками. Сучасні дослідники, такі як О. Селіванова, трактують звертання як інтонаційно виділений компонент речення, який називає істоти або персоніфіковані предмети, до яких адресоване мовлення. Вона підкреслює, що звертання часто мають оцінно-емотивну характеристику та експресивність, зберігаючи граматичну незалежність і інтонаційну відокремленість. Це дозволяє розглядати звертання як особливий елемент мовленнєвої комунікації.

Вибір форми звертання значною мірою залежить від пресупозицій мовленнєвого акту, тобто від контексту спілкування, соціального статусу та ролі комунікантів. Лексико-семантичне наповнення та структура номінацій адресата мовлення залежать від значення, яке вони виражають у конкретному висловлюванні, та комунікативної функції, яку ця назва має виконувати. Таким чином, лінгвопрагматичні чинники, такі як офіційність/неофіційність спілкування, врахування вікових та статевих показників адресата й адресанта, їхній суспільний статус, відіграють важливу роль у виборі форми звертання.

Історично найдавніші звертання позначали кровну спорідненість, відображаючи родинні зв'язки та статуси. У сучасній українській мові ці звертання зберегли свою актуальність, але до них додалось багато інших груп

звертань, що збагачує мовну палітру та робить спілкування більш гнучким і багатогранним.

Традиційно звертання не вважаються членами речення, оскільки вони синтаксично ізольовані і не вступають у граматичні зв'язки з іншими членами речення. Однак, останнім часом деякі мовознавці, такі як О. О. Потебня та І. Т. Яценко, почали сумніватися в цьому твердженні, пропонуючи конструктивне обґрунтування включення звертань до теорії членів речення. Вони виділяють кілька аргументів, зокрема збереження семантичних і морфологічних ознак частин мови, здатність звертання виконувати функцію підмета та узгоджуватися з присудком.

І. Р. Вихованець і М. С. Скаб також підтримують ідею включення звертань до членів речення. Вихованець виділяє три основні семантико-синтаксичні функції кличного відмінка: функцію адресата як потенційного суб'єкта дії, функцію семантично акцентованого адресата дії та займенниково-тотожну функцію. Він наголошує, що форми вокатива відображають семантико-синтаксичні відносини в структурі речення.

М. С. Скаб акцентує увагу на важливості вокатива в імперативних конструкціях, де звертання має синтаксичні зв'язки з імперативом, подібні до зв'язків підмета з присудком, хоча й з певними відмінностями через специфіку функціонального навантаження вокатива. Це підтверджує, що звертання відіграє важливу роль у структурі речення, забезпечуючи координацію і узгодження між різними елементами висловлювання.

Отже, звертання є невід'ємною частиною мовленнєвої комунікації, яка забезпечує ефективне спілкування між співрозмовниками. Вони виконують важливі функції, такі як встановлення контакту, вираження емоційної оцінки та підтримання уваги співрозмовника. Зважаючи на сучасні дослідження та теоретичні обґрунтування, можна стверджувати, що звертання мають право

вважатися членами речення, що значно розширює наші уявлення про їхню роль і функції у мовленні.

РОЗДІЛ 2. МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗВЕРТАНЬ

2.1 Кличний відмінок у звертаннях

В українській мові основною формою звертання є кличний відмінок, який зберігся від давньоруської мови. За визначенням О. О. Селіванової, "вокатив" — це як граматична форма звертання до особи чи одухотвореного предмета, так і синтаксична конструкція, що використовується для привертання уваги. Звертання у формі кличного, а іноді й називного відмінка іменника є природними для української мови, але можуть мати різне граматичне вираження. Серед них трапляються особові займенники, okazіональні форми прислівників, інколи навіть підрядні конструкції. Інтенаційні відмінності, наприклад, підвищений тон і пауза, часто допомагають розрізнити заклики, емоційні вигуки або нейтральні звертання. Синтаксично вокативи можуть виступати як односкладні номінативні речення з особливою модальністю або емоційною виразністю, які окреслюють комунікативну завершеність і можуть виконувати різноманітні функції — апелятивну (заклик), тематичну (уведення теми), перформативну (супровід мовленнєвої дії), фатичну (встановлення контакту), риторичну (красномовство), експресивну та стилістичну.

Формально кличний відмінок протиставляється іншим через особливу функцію звертання. М. Я. Плющ вважає його граматично незалежним, подібним до підмета, але без типової синтаксичної залежності. Деякі мовознавці, зокрема І. Р. Вихованець, вказують на функціональну схожість вокатива з підметом у поєднанні з дієсловом наказового способу, де кличний позначає адресата дії, набуваючи синкретичної ролі. У таких реченнях вокатив узгоджується з присудком як потенційний суб'єкт дії, наприклад: "Навчи ж мене, моя доле, / Гуляти навчи" [60, 122]; і "Весела пісню, оживай! / Стань, думко, дією і словом!" [42, 103].

Окрім формальних морфологічних ознак, таких як специфічні закінчення, кличний відмінок у реченні визначається інтонацією і позицією. Наприклад,

для іменників першої відміни характерні закінчення -о, -е, -є чи -ю, тоді як іменники другої відміни мають різноманітніші варіанти, залежно від роду та інших особливостей. Назви міст чи поетичні образи у звертаннях також часто використовують ці форми, але іноді можуть застосовуватись альтернативні структури, як, наприклад: "Чи спиш, чи чуєш, брате Луже?" [3, 98].

Історичні та мовні фактори зумовили дискусії щодо терміна "кличний відмінок". І. Р. Вихованець обґрунтував доцільність цієї назви, наголошуючи на морфологічних та синтаксичних ознаках кличного відмінка, який має властиві йому функціональні характеристики. Водночас М. С. Скаб розглядає кличні форми як притаманні не лише іменникам, а й прикметникам, займенникам та дієприкметникам. Він вважає, що займенники "ти" та "ви" в українській мові є основними формами апеляції, що додатково конкретизуються вокативами.

Отже, український вокатив є особливим відмінком в історико-генезисному, структурно-типологічному, функціонально-семантичному, формально-граматичному і національно-ментальному аспектах. Українська мова зберегла вокатив як важливу складову, що надає мовленню виразності та емоційності, попри наявність тенденції до вживання називного відмінка у звертаннях, зокрема в розмовній мові, що є наслідком впливу російської традиції. Хоча звертання у кличному відмінку є настільки природними для української мови, що Т. Шевченко використовував його навіть у російськомовному тексті поеми "Слепая": "Не плачь, Оксано!" [60, 89].

У зв'язку з цим важливо також зазначити, що використання кличного відмінка має не лише граматичний, а й соціокультурний аспект. Звертання в українській мові відображають різноманітні стосунки між мовцем і адресатом, включаючи повагу, близькість або дистанцію. Наприклад, використання "пан" чи "пані" може вказувати на формальність і повагу, тоді як "друзе" чи "сестричко" підкреслюють близькість і неформальність стосунків.

Також цікавою є динаміка змін у використанні звертань. З розвитком соціальних норм і мовних практик спостерігається тенденція до спрощення форм звертань, особливо в неформальному спілкуванні. Це може призводити до використання лише назв або загальних термінів замість традиційних форм кличного відмінка, що, в свою чергу, відображає зміни в культурі і спілкуванні. Наприклад, у сучасній молодіжній мові можемо спостерігати, як спілкування стає все менш формальним, а звертання зводяться до простих імен чи прізвищ без додаткових етикетних формулювань.

Крім того, звертання можуть служити засобом творчого самовираження. Поети та письменники активно використовують кличний відмінок для створення певного емоційного фону, надаючи своїм творам глибини та виразності. Це відображає не лише індивідуальність автора, але й культурний контекст, у якому він працює. Звертання можуть стати інструментом для передачі емоцій і переживань, які часто виходять за межі формального спілкування.

Важливою також є роль звертань у діалозі, де вони служать не лише для привернення уваги, але й для активізації комунікативного процесу. Звертання можуть виконувати функцію "з'єднувального" елемента в бесіді, підкреслюючи активність учасників спілкування та їхню взаємодію. Це може бути особливо помітно у театральних текстах або літературних творах, де звертання допомагають встановити ритм і емоційний настрій діалогу.

Таким чином, кличний відмінок у звертаннях в українській мові є не лише граматичним явищем, а й важливим соціокультурним елементом, що відображає глибокі історичні, культурні та мовні традиції. Його збереження та активне використання свідчать про багатогранність української мови та її здатність адаптуватися до сучасних умов, зберігаючи при цьому власну ідентичність і виразність.

2.2 Варіативність використання звертань у поетичному та розмовному стилях

М. У. Каранська зазначає, що у певних випадках в поетичних творах можна використовувати форму називного відмінка в значенні кличного. Це відбувається, коли потрібно змінити наголос, розмір чи ритм, а також при повторенні або перифразуванні звертань. Наприклад: «Тихий, тихий Дунай! / Моїх діток забавляй. / Ти, жовтенький пісок, / Нагодуй моїх діток; / І скупай, і сповий, / І собою укрий!» [60, 148]; «Від сина тихого вкраїнської долини / Привіт незмушений тобі, Зальот Орлиний!» [42, 154]. Також це спостерігається у словах, які ще не набула повного граматичного освоєння, або у запозичених словах [21, 131].

У сучасному українському мовленні спостерігаються випадки утворення так званого «нового кличного відмінка» шляхом скорочення флексій або навіть частини основи іменників. Ці процеси, однак, відбуваються менш активно, ніж у російській мові [51, 11].

Форма кличного відмінка в звертанні до співрозмовника може відображати форми дієслова всіх трьох осіб однини та множини, проте завжди орієнтується на адресата мовлення (2-га особа) [38, 42].

З точки зору структури (морфологічно і граматично) звертання поділяються на поширені і непоширені. Непоширене звертання, як правило, виражається єдиним повнозначним словом, здебільшого іменником: «Добридень же, тату, в хату, / на твоїм порозі, / Благослови моїх діток / В далеку дорогу» [60, 44]; «За печаль цю високу – спасибі, дорого, / За короткий півсон на нерідному лоні!» [42, 16]. Поширене звертання складається з двох або більше слів: «Катерино, серце моє! / Лишенько з тобою!» [60, 24].

Н. О. Данилюк у своїх дослідженнях звертання в народній пісні наголошує, що стилістично виразними стають звертання, які містять прикладки [10, 36]: «Умру, серце-мамо, / За сотником Іваном» [60, 81]. Прикладки в складі

звертань можуть характеризувати адресата за різними ознаками, такими як родинні стосунки, національність, соціальний статус, місце проживання, ставлення до адресанта тощо. Приклади, які стосуються особи, створюють особливий ліризм у пісенних текстах, тоді як інші тематичні групи прикладок позначають родові та видові, образні характеристики рослин і тварин, а також атрибутивні ознаки як конкретних, так і абстрактних понять.

Лексико-граматична поширеність чи непоширеність звертань в цілому не має значного впливу на їхню експресивність та емоційність. Головними чинниками, що сприяють їхньому вираженню, є лексичне значення та інтонація. Отже, номінації адресата мовлення можуть бути виражені різними частинами мови та їх комбінаціями, залежно від намірів мовця і контексту комунікації.

В українській мові звертання вживається у формі кличного відмінка, який у деяких випадках є омонімічним з називним, тоді як у російській мові звертання завжди виражається у формі називного відмінка. У системі відмінків української мови кличний відмінок за своєю основною функцією відрізняється від інших. Він реалізує загальнокатегорійну іменникову сему «предметність», виконуючи синтаксичну функцію звертання, що обумовлена потребою називати адресата мовлення. Окрім форми вокатива, важливими показниками синтаксичної функції звертання є інтонація та синтаксична позиція в реченні.

Специфічні для кличного відмінка іменника флексії виступають формальними показниками, які вказують на його граматичне значення. Поезія, як правило, характеризується створенням форм кличного відмінка для слів, які традиційно не змінюються за цим відмінком, проте мовні традиції та семантика деяких іменників стримують цей процес.

Для української мови вживання кличного відмінка для звертань є природним і нормативним. Лише в окремих випадках (переважно в поетичних текстах) вжиття номінацій адресата мовлення у формі називного відмінка може

бути обґрунтованим. Звертання можуть бути як поширеними, так і непоширеними, що визначається кількістю повнозначних слів у їхній структурі.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що звертання є суттєвим елементом спілкування, яке служить для встановлення та підтримання мовленнєвого контакту між співрозмовниками, а також для вираження мовцем емоційно-оцінних характеристик особи або персоніфікованого предмета. У науковій літературі учасників спілкування називають адресантом і адресатом. Всі взаємозв'язки та стосунки між співрозмовниками, а також їхні особистісні риси утворюють пресупозицію мовленнєвого акту. Основними пресупозиціями, які впливають на встановлення і розвиток вербального контакту, є рівень знайомства, вік, соціальний статус учасників комунікації, а також характер і реєстр їхнього спілкування.

Звертання є двоплановою одиницею комунікації: воно не лише називає адресата (реального чи потенційного), а й відображає суб'єктивно-оцінне ставлення до нього з боку адресанта, демонструючи «обличчя» мовця. Вибір форми звертання та інтонація, з якою його вимовляє адресант, вказують на його такт, ввічливість або їх відсутність, а також знання чи незнання етикетних норм, ставлення до співрозмовника. У художньому тексті одночасно і адресантом, і адресатом є автор. Досліджуючи синтаксичні конструкції зі звертаннями у поетичній творчості Тараса Шевченка та Максима Рильського, можна оцінити цих поетів як мовних особистостей через їх використання номінацій адресатів мовлення в поетичних рядках.

У поезії внутрішній адресат, зокрема, є ключовим елементом мовленнєвих актів адресанта-персонажа. Звертання при цьому завжди не буває абсолютно нейтральним ані стилістично, ані семантично. Воно може як підтримувати подальший розвиток спілкування, так і заважати йому або навіть призводити до його переривання. Залежно від впливу номінації адресата мовлення на комунікацію, її вважають адекватною та ефективною в першому випадку, або ж неадекватною і неефективною в другому.

Пресупозиції, що стосуються прагматики мовленнєвого акту, значною мірою визначають лексико-семантичне наповнення звертань. Вибір номінації, окрім того, залежить від намірів мовця та умов конкретного висловлення.

У поетичній творчості Тараса Шевченка та Максима Рильського звертання набуває особливого значення, адже вони використовують цю граматичну форму для вираження емоцій, глибоких переживань та встановлення зв'язку з адресатом. Шевченко, як майстер зворотів, створює звертання, що відображають його особистісний досвід, що допомагає читачеві відчувати глибину його переживань. У своїх поезіях поет часто використовує кличний відмінок для підкреслення важливості своїх слів, що додає їм емоційного забарвлення.

Максим Рильський також вдається до використання звертань, аби створити ліричну атмосферу. Він звертається до природи або до абстрактних понять, надаючи їм людських рис. Це додає його творчості особливого емоційного відтінку. Обидва поети майстерно використовують прикладки у своїх звертаннях, що підсилює їхню виразність і глибину висловлюваних почуттів.

Таким чином, звертання в поетичній творчості Шевченка і Рильського не лише виконують граматичну функцію, а й слугують потужним інструментом для вираження почуттів, підкреслюючи складність та багатогранність людських взаємин. Звертання в їхній поезії стають виразниками світогляду поетів, відображаючи не лише особистісні переживання, але й національну ідентичність, традиції та цінності, що робить їхню творчість актуальною і значущою для читачів усіх часів.

Висновки до другого розділу

В українській мові звертання є важливим елементом комунікації, який виконує численні функції, зокрема, апелятивну, тематичну, перформативну, фатичну, риторичну, експресивну та стилістичну. Основною формою звертання

є кличний відмінок, що має специфічні флексії, які залежать від роду іменника та характеру кінцевого приголосного основи. Однак у деяких випадках використовується також називний відмінок, особливо у поетичному стилі.

Звертання у формі кличного відмінка мають різні закінчення в залежності від відміни іменників. Іменники першої відміни отримують закінчення -о, -є, -ю, тоді як іменники другої відміни мають закінчення -у (-ю), -є. Наприклад, іменники першої відміни можуть мати такі форми: "дружино", "Ганно", "воле", "земле", "бабусю". Іменники другої відміни мають форми: "батьку", "синку", "слухачу", "Павле", "Грицю", "Вікторе". Для іменників третьої відміни, що переважно використовуються в поезії, застосовується закінчення -є: "любове", "радосте", "смерте". Однак не всі іменники мають специфічні флексії у кличному відмінку, особливо це стосується іменників-неістот.

Звертання виконують різноманітні функції в комунікації. Вони можуть служити для встановлення та підтримання контакту між співрозмовниками, вираження емоційно-оцінних характеристик адресата, привертання уваги до повідомлення. Залежно від намірів мовця та умов конкретного висловлення, звертання можуть бути однорідними або повторюваними, виражатися через різні частини мови, включаючи іменники, займенники, оказіональні форми прислівників та підрядні конструкції.

Звертання можуть мати різну інтонацію: кличну (вимова з посиленням наголосом і високим тоном, пауза після нього), окличну (з риторичною метою), або вимову без особливого виділення зі зниженням голосу, прискореним темпом. Вони можуть виступати як однорідні або повторюватися для підсилення емоційного впливу.

Звертання структурно можуть бути поширеними і непоширеними. Непоширене звертання виражається окремим повнозначним словом, зазвичай іменником. Наприклад, "Добридень, тату!" або "За печаль цю високу – спасибі, дорого!" Поширене звертання складається з двох або більше слів, наприклад,

"Катерино, серце моє!" або "О любий сину Миколая, ще ж є у нас багато справ."

Вокативні речення, які виражаються у формі кличного відмінка, належать до сфери апеляції і зосереджують у собі суб'єктно-об'єктну предметну семантику, а також можуть містити попереджувальну, заборонну, наказову та інші види семантики спонукальності. В українському мовознавстві існують різні погляди на класифікацію вокативних речень. Деякі мовознавці вважають їх односкладними реченнями, інші – виключають їх із класифікації односкладних і двоскладних речень, розглядаючи їх як функціональні замітники.

Звертання є важливим інструментом вивчення та викладання української мови, їх дослідження сприяє розумінню граматичної структури і функціональних можливостей мови. Вони знаходять застосування в підручниках та посібниках з морфології, синтаксису та стилістики, у роботах з культури мовлення, мовленнєвого етикету та етнолінгвістики. Аналіз синтаксичних конструкцій зі звертаннями допомагає глибше вивчати граматику української мови, що сприяє підвищенню рівня мовної компетентності як серед фахівців, так і серед звичайних користувачів мови.

Отже, звертання у формі кличного відмінка в українській мові є багатофункціональними та стилістично багатими елементами комунікації, які виконують важливу роль у встановленні та підтриманні контакту між співрозмовниками. Вони мають специфічні граматичні та морфологічні особливості, що залежать від роду, відміни та характеру іменників. Різноманітність функцій і форм звертань свідчить про їхню важливість у мовній структурі та необхідність подальшого дослідження і викладання цих елементів у різних контекстах, включаючи наукові, освітні та літературні.

РОЗДІЛ 3. СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНСТРУКЦІЙ ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО)

3.1 Структура ускладненого речення зі звертанням

У структурі синтаксису речення можна виявити не лише члени, які об'єднуються у словосполучення через семантичні та синтаксичні зв'язки, такі як узгодження, керування і прилягання, але й елементи, які не мають синтаксичного зв'язку з іншими членами речення. Ці лексичні компоненти, представлені окремими словами, словосполученнями або навіть реченнями (включаючи вставні конструкції), не підпадають під жодну категорію членів речення, тому їх можна визначити як синтаксично ізольовані частини. Лінгвісти зазвичай виділяють два основних типи таких елементів: вставні та вставлені слова, словосполучення і речення, а також звертання. Просте речення, що містить звертання (як і однорідні члени, відокремлені члени речення, вставні та вставлені конструкції), вважається ускладненим.

Комунікативна структура речення тісно пов'язана із синтаксичною. Д. Х. Баранник зазначає, що «речення як комунікативна одиниця є складним явищем». Одним з ключових аспектів, які забезпечують адекватність комунікативного висловлення, є багаторівнева структура речення. Дослідження синтаксичної організації речення в українській та інших слов'янських мовах дало змогу вченому виділити два основні структурні рівні: базово-комунікативний та модифікаційно-супровідний, або рівень суб'єктивно-модального та інформативного доповнення.

Базово-комунікативний структурний рівень речення складається з граматично та інтонаційно упорядкованих компонентів різних змістових рівнів — від окремого слова до зв'язаних між собою речень, які об'єднуються

сурядністю або підрядністю. До синтаксичних одиниць цього рівня відносяться головні та другорядні члени речення, а також прості речення у складних конструкціях. Засоби базового структурного рівня формують комунікативний центр висловлення, визначаючи основні логічні та граматичні контури речення.

У свою чергу, модифікаційно-супровідний рівень речення складають синтаксично ізольовані та інтонаційно автономні вербальні структури, які орієнтовані на базовий граматичний і смисловий контури висловлення, його комунікативний ряд. Це вже згадувані вище вставні і вставлені слова, словосполучення і речення, а також звертання. Ці елементи модифікаційно-супровідного структурного рівня сприяють формуванню інформаційної цілісності, узгодженої з конкретною ситуацією та індивідуально-суб'єктивним настроєм мовця. Завдання звертань полягає в тому, щоб орієнтувати вислів на адресата.

Д. Х. Баранник вводить терміни інтраструктура та інфраструктура для опису різних рівнів речення. Інтраструктура, або граматично й інтонаційно організована послідовність мовних одиниць базово-комунікативного рівня, протиставляється інфраструктурі, що складається з мовних одиниць модифікаційно-супровідного рівня. Останні забезпечують необхідні для конкретної комунікативної ситуації «доповнення інформативного, суб'єктивно-модального, експресивного та інших видів». Баранник підкреслює, що одиниці інфраструктурного рівня наділені не граматичною, а ситуативно-смисловою та суб'єктивно-модальною спрямованістю на речення, беручи участь у формуванні семантичної і модальної структури, проте до категорії поширювачів не належать.

Крім того, Д. Х. Баранник пропонує новий підхід до класифікації простих речень, відмінний від традиційного в українській лінгвістиці. Він вважає, що в залежності від наявності чи відсутності мовних одиниць суб'єктивно-модального та інформативного рівнів, можна говорити про речення з інфраструктурою або без неї. Такий підхід до визначення ускладненого

(неускладненого) речення відрізняється від традиційного формально-граматичного розуміння та концепції природи простого ускладненого речення, представленої в семантичному синтаксисі.

Інтонія, що в письмовій формі передається за допомогою пунктуації, є важливим інструментом для виокремлення звертання як мовної одиниці інфраструктурного рівня. Належне інтонаційне оформлення інфраструктурного компонента робить висловлення комунікативно цілісним.

На відміну від вставних частин речення, звертання в простих реченнях залежать від загального змісту і структури, а не лише від одного з членів речення. Наприклад, «Ох ви, дітки мої, / Мої голуб'ята, / Не журіться, подивіться, / Як танцює мати» (Т. Шевченко) [60, 60]; «Хай щастя, друже, не найшов ти, – / Але нащо тужить за ним?» (М. Рильський) [42, 215].

Звертання вживаються в реченнях різної синтаксичної будови, зокрема їх особливості виразно проявляються в спонукальних реченнях з дієслівними присудками в наказовому способі. У таких випадках спонукування, наказ, прохання та інші волевиявлення стосуються адресата – особи, істоти або ж персоніфікованого предмета, що позначається в кличному відмінку. Приклади: «Благослови, отамане, / Коло села стати, / Та понесем товариша / В село причащати» [60, 122]; «Слався, людино, коли по землі / Йдеш ти як ратай, сіяч, будівничий» [42, 15].

Менш часто звертання вживаються в імперативно-наказових реченнях з підметами, вираженими особовими займенниками II особи: «Прощай же ти, моя нене, / Удово-небого, / Годуй діток; жива правда / У Господа Бога!» (Т. Шевченко) [60, 115]; «Так і ти, поете, слухай / Голоси життя людського, / Нові ритми уловляй, / І розбіжні, вільні хвилі, / Хаос ліній, дим шукання / В панцир мислі одягни» (М. Рильський) [42, 200]. У таких конструкціях адресати мовлення часто мають оціночне значення, що наближає їх до прикладок. Важливою особливістю є те, що займенник може переходити до складу

звертання, що чітко видно в поезії Т. Шевченка: «Ходім, ходім, отамане, / Батьку ти мій, брате, Мій єдиний!» [60, 57]; «Ой сину мій, сину, / Моя ти дитино, / Чи є кращий на всім світі, / На всій Україні!» [60, 111].

Коли присудок у реченні виражений дієсловом у дійсному способі, звертання часто наповнені емоціями: «Лжеш, Іудо!» [60, 46]; «Ти смієшся, а я плачу, / Великий мій друже» [60, 124]; «Дивуєшся, мій приятелю добрий, / Чому в ці дні, коли шаліє обрій / І крилами співучими тремтить / Вітрами розколихана блакить, / Не марю я про ті моря багрянні» [42, 201]. Такі вирази свідчать про те, що звертання в реченнях з дієсловами в дійсному способі можуть виконувати не лише комунікативну, але й експресивну функцію. Вони часто відображають емоційний стан мовця, його відношення до адресата, що робить звертання важливим елементом для передачі суб'єктивного відчуття. Це підкреслює роль звертання як інструменту, що сприяє емоційному забарвленню висловлювання.

Важливою рисою звертань є те, що вони не підлягають модифікації, а самі по собі являють собою завершені одиниці, які можуть існувати в рамках речення без прив'язки до інших його частин. Це дозволяє їм виступати незалежно, не знижуючи цілісності висловлення. Наприклад, у реченні «Моя мила, ти завжди будеш в моєму серці» звертання «Моя мила» може бути відокремленим елементом, на який буде направлено увагу слухача.

Слід зазначити, що звертання може мати також варіативність у залежності від жанрових особливостей тексту. У поетичному мовленні звертання можуть набувати особливої форми, втрачаючи свою звичну синтаксичну структуру. Вірші часто містять художні засоби, які підкреслюють красу та емоційність звертання.

Отже, звертання в українській мові виконують різноманітні функції, які підкреслюють їхню важливість у структурі речення. Вони слугують не лише для адресації, але й для передачі емоційного забарвлення, надаючи

висловленням експресивності та індивідуальності. Ця характеристика звертань дозволяє їх використовувати як ефективний засіб комунікації у всіх сферах мовлення, від побутового до поетичного.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що звертання є невід'ємною частиною комунікативної структури речення, виконуючи як функцію адресації, так і надаючи висловлюванню експресивності. Вони складають важливу складову не лише у простих реченнях, але й у складних конструкціях, що свідчить про їхню універсальність і гнучкість у вживанні. Використання звертань в мовленні сприяє створенню більш складних і багатограних комунікативних структур, що надає можливість глибше передавати сенси і настрої мовця.

Окрім функції адресації, звертання в українській мові виконують роль важливого інструмента для відображення соціальних, культурних та емоційних аспектів спілкування. Вони можуть сигналізувати про статус і близькість стосунків між мовцем та адресатом. Використання зменшувальних форм у звертаннях, наприклад, підкреслює теплоту та доброзичливість, тоді як формальні звернення можуть вказувати на повагу або дистанцію.

Звертання також здатні адаптуватися до контексту і настрою, змінюючи своє значення в залежності від змісту висловлення. У художньому мовленні вони часто наділені метафоричними значеннями, що додає тексту глибини та багатошаровості. Це особливо яскраво проявляється в поезії, де звертання стають не лише засобом комунікації, а й художнім прийомом, що втілює емоції та переживання автора.

У повсякденному спілкуванні звертання допомагають встановити та зміцнити контакт між співрозмовниками, акцентуючи увагу на конкретних особах і підкреслюючи їхню значущість у бесіді. Це робить їх особливо важливими для ефективної комунікації, адже вони забезпечують не лише передачу інформації, а й емоційний зв'язок.

Отже, звертання в українській мові є універсальними мовними одиницями, які, виконуючи функцію адресації, надають висловлюванню емоційності, глибини та культурного контексту. Вони не лише збагачують комунікативну структуру речення, але й стають важливим інструментом для передачі особистих відчуттів та настроїв мовця. Ця багатофункціональність звертань підкреслює їх значущість у всіх сферах мовлення, від повсякденних розмов до літературних творів.

Звертання, як важлива складова мовлення, виявляють свою значущість не лише в повсякденному спілкуванні, але й в поетичному контексті. Однією з ключових характеристик поетичної мови є ритміко-інтонаційна будова, що безпосередньо залежить від синтаксичних і інтонаційних зв'язків, членування речень та співвідношення речення і рядка. У поезії ритм і інтонація надають особливого значення висловлюванню, тому перестановка звертальних конструкцій може суттєво вплинути на ритмічну і тональну структуру твору. Це свідчить про те, що позиція звертання у реченні визначається стилістичною приналежністю та емоційним навантаженням.

Граматична однорідність звертань є ще однією їхньою характерною рисою. У випадках, коли звертання об'єднані сурядним зв'язком, вони виконують однакову функцію в реченні, виступаючи назвами осіб або предметів, до яких адресовано повідомлення, питання чи спонування. Такі сурядні форми підсилюють емоційність звертань, як видно у творах Тараса Шевченка, де, наприклад, поет звертається до природи: «Ой діброво – темний гаю!»; «Тихенький Дунаю, / Ой у гаї погуляю, / В Дунаї скупаюсь» [60, 173].

У творчості Т. Шевченка та М. Рильського граматична однорідність звертань проявляється рідше, адже їхні висловлювання часто спрямовані на одного адресата або на велику кількість реципієнтів, таких як «українці», «поети» тощо. У таких випадках звертання виражені формами іменників або субстантивованими частинами мови у множині. Коли поети звертаються до переліку адресатів, вони створюють цілі ряди, що іноді займають більше ніж

одну строфу. Наприклад, у ліриці Максима Рильського можна знайти яскраві приклади: «О сонце, в сивому плащі, / О праці славної вітрило, / О творчі райдужні дощі, / О всеосяжна людська сило!» [42, 102].

Тарас Шевченко часто вдавався до повторення звертань та вигуків у своїх поетичних творах, використовуючи фольклорні прийоми, які підкреслюють особливе ставлення мовця до адресата та емоційний стан. Наприклад, у вірші він кличе до дії: «Кличе Гандзю козак: / «Ходи, Гандзю, пожартую, / Ходи, Гандзю, поцілую; / Ходім, Гандзю, до попа / Богу помолитися; / Нема жита ні снопа, / Вари варениці» [60, 53]. Такі повторення підсилюють емоційний відтінок, створюючи відчуття близькості і спонукання до дії. Ще однією виразною рисою є повторення звертань, що розкривають додаткові характеристики адресата, наприклад: «Не цвіти ж, мій цвіте новий, / Нерозвитий цвіте, / Зов'янь тихо, поки твоє / Серце не розбите» [60, 165].

Таким чином, звертання в реченні є компонентами, які не підлягають синтаксичному зв'язку з жодним членом речення. Вони не можуть бути віднесені до жодного з типів членів речення і, отже, не вважаються членами речення. Прості речення, які містять звертання, традиційно називаються ускладненими.

Д. Х. Баранник пропонує альтернативний підхід до аналізу мовних фактів. Він розрізняє два рівні структури речення: базово-комунікативний і модифікаційно-супровідний (рівень суб'єктивно-модального та інформативного прирощення). Граматично й інтонаційно організовану послідовність мовних одиниць цих рівнів він називає інтра- та інфраструктурою. На думку Баранника, прості речення слід поділяти не на ускладнені і неускладнені, а на речення з інфраструктурою та без неї.

Звертання, як засоби модифікаційно-супровідного рівня, забезпечують повноту висловлювання, узгоджену з ситуацією і суб'єктивною настановою мовця, орієнтуючи вислів на адресата. Інтонаційне оформлення

інфраструктурних компонентів забезпечує комунікативну цілісність дворівневого висловлювання. Звертання в межах одного простого речення семантично і граматично залежить від усього його змісту та структури, рідше – від одного з членів речення.

Звертання можуть вживатися у реченнях різної синтаксичної структури, але найчастіше їх можна зустріти у спонукальних реченнях з дієслівними присудками в наказовому способі. Щодо позиції, звертання не мають певного місця у реченні: вони можуть розташовуватися на початку, в середині або в кінці речення. Це розташування залежить від синтаксичної будови речення, емоційного стану і настрою мовця, а також його мовленнєвих уподобань.

У поезії позиція звертання часто визначається ритмічною та інтонаційною будовою вірша, тому зміна позиції звертання може призвести до порушення ритму та тональності всього висловлювання. Це також вказує на залежність позиції звертання від стилістичної приналежності та емоційного навантаження речення. Синтаксичні явища в поезії підпорядковуються ритміко-інтонаційним законам, і хоча вони не завжди вписуються в рамки традиційного синтаксису, у значній мірі співвідносяться з ним.

Отже, звертання є потужним засобом комунікації в поетичному мовленні, надаючи виразності, емоційності та глибини висловлюванню. Їхнє використання дозволяє авторам передавати складні почуття та настрої, створюючи багатопланові комунікативні структури, які збагачують поетичний текст.

Звертання не лише підкреслюють емоційний зміст поетичних творів, але й сприяють формуванню особливого емоційного зв'язку між автором та читачем. Вони стають засобом не лише адресування, а й активізації уяви, закликаючи читача до глибшого занурення в контекст твору. Через звертання поети здатні створювати простір для співпереживання, де адресат стає не просто слухачем, а співучасником емоційного досвіду.

Звертання також відіграють важливу роль у створенні образності. Вони можуть бути пронизані символізмом, збагачуючи текст додатковими значеннями. Наприклад, звертаючись до елементів природи, поет може не лише вказувати на конкретний об'єкт, але й активувати асоціації з певними почуттями чи настроями, що робить звернення ще більш насиченим. Це явище демонструє, як поетична мова трансформує просте звернення в потужний образний засіб, що глибше резонує в душі читача.

Завдяки своїй структурній гнучкості, звертання також дозволяють поетам маніпулювати ритмічною побудовою тексту. Ігри зі зміщеннями звертань можуть стати основою для створення нових ритмічних малюнків, які надають твору унікальної музикальності. Зміна позиції звертань не лише змінює звук, але й наповнює текст новими відтінками змісту, додаючи йому динамічності.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що звертання в поезії виконують комплексну функцію. Вони не лише адресують думки та почуття, але й виступають активними елементами, які формують емоційний, образний та ритмічний контексти, збагачуючи поетичний вислів і роблячи його живим, динамічним та здатним до емоційного впливу на читача.

3.2 Функціональні характеристики висловлювань зі звертаннями

Лексичне й семантичне наповнення звертань залежить як від значення, яке вони мають виразити в конкретному контексті, так і від комунікативної мети, закладеної автором повідомлення [15, 39]. Усі елементи мовної системи функціонують з метою виконання певних завдань, і саме через цю функціональність ми можемо зрозуміти їхнє призначення. Функціональний аналіз дозволяє встановити, яку роль виконує кожен об'єкт у мовному потоці. Дослідження різних функцій звертань демонструють, що у комунікативному процесі ці елементи отримують значення, подібне до інших складових мовленнєвої дії.

Ідея розгляду звертань як самостійного типу комунікативного акту вперше була запропонована Д. Вундерліхом, який прирівняв їх до таких мовних категорій, як директиви та декларативи. Це було зумовлено особливою функцією звертань — привертати увагу адресата, тобто встановлювати контакт і спонукати до взаємодії [7, 7].

Загалом, звертання вважаються засобом позначення особи, до якої спрямовується мовлення. Водночас вони можуть виконувати кілька функцій залежно від конкретних умов комунікації. І. Р. Вихованець підкреслює, що звертання зазвичай поєднують апелятивну (закличну) та експресивну функції. У формальних умовах апелятивна функція часто домінує і використовується незалежно (наприклад, у наказах, вказівках, розпорядженнях). Натомість у побутовому та художньому мовленні апелятивна функція співіснує з експресивною, додаючи емоційності та виражаючи особисте ставлення мовця до адресата [60, с. 184-185].

В. Е. Райлянова розглядає звертання крізь призму двох основних функцій: ідентифікації та предикації, що дозволяє точніше висловлювати зміст повідомлення. Це пояснює, як значення слів у реченні адаптується для досягнення певної комунікативної мети. В. М. Ожоган, в свою чергу, розподіляє звертання за типами на адресатні та адресатно-суб'єктні, що відображає різні способи звернення до співрозмовника [35, 276].

Л. Д. Чеснокова виділяє шість базових функцій звертань:

1. Привернення уваги конкретної особи шляхом називання.
2. Залучення уваги читача або слухача до певної особи чи об'єкта.
3. Використання імені для характеристики особи.
4. Вираження ставлення мовця до співрозмовника.
5. Використання звертання як стилістичного засобу.
6. Вираження ввічливості через називання адресата.

У книзі «Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія» О. О. Селіванова зазначає, що звертання виконують різноманітні функції: апелятивну, тематичну, перформативну, фатичну, риторичну, експресивну та стилістичну, які додають гнучкості та багатозначності мовленню [45, 161].

Н. О. Дем'янова, порівнюючи українську та французьку мови, визначає чотири основні стратуми функцій звертань. За її спостереженнями, основоположною є вокативна функція, яка забезпечує адресацію висловлювання конкретному адресату чи адресатам. Окрім цього, Дем'янова виділяє фатичну, статусно-регламентуючу та модально-емоційну функції, які в сукупності формують функціональне поле звертання, забезпечуючи комунікативну спрямованість мовлення [7, 7].

Первинна вокативна функція звертань включає привернення уваги співрозмовника, називання його та вказівку на нього як на адресата повідомлення. Залежно від конкретної ситуації, вокативна функція може поділятися на номінативну, дейктичну та власне вокативну. У процесі комунікації звертання можуть використовуватися на різних етапах: для початку розмови, уточнення інформації, підтримки контакту чи завершення мовного акту. Такі елементи здатні надавати комунікації природності, сприяючи плавному входженню в ситуацію спілкування і налаштовуючи слухача на сприйняття інформації [7, 7].

Звертання виконують також соціально-регулятивну функцію, надаючи додаткову інформацію про соціальний статус, професійний рівень, рівень знайомства або спорідненості співрозмовників, а також їхні ролі в конкретній комунікативній ситуації. Це допомагає визначити соціальні аспекти світогляду мовних особистостей. Для соціолінгвістичного аналізу важливо розмежувати «соціальний статус» як позицію в соціальній структурі (з правами, обов'язками та взаємними очікуваннями) та «соціальну роль» як функцію, яку людина виконує, включаючи мовленнєві форми поведінки, що відповідають її статусу [7, 8].

Звертання є не просто важливим елементом мовленнєвої взаємодії — вони виконують як інформативну, так і соціально-комунікативну роль, додаючи глибинний емоційний заряд і змістовність комунікації. Завдяки своїй багатофункціональності, звертання дозволяють ефективно передавати як емоційні стани, так і соціокультурні нюанси, посилюючи виразність висловлювань.

Серед головних функцій звертань вирізняється їх здатність відображати суб'єктивно-модальне ставлення мовця до співрозмовника, що надає висловлюванню певного емоційного забарвлення. Як відзначає дослідник М. С. Скаб, модально забарвлені звертання, які часто містять характеристики адресата, мають не лише номінативне, але й предикативно-характеризуюче значення [7, 8]. М. С. Скаб також пропонує розширену класифікацію функцій звертання, що дозволяє краще зрозуміти їхню різноманітність:

1. Дейктично-контактна функція.
2. Номінативно-контактна функція.
3. Номінативно-вирізняльна функція.
4. Номінативно-ідентифікуюча функція.
5. Соціально-регулювальна функція.
6. Оцінно-характеризуюча функція.
7. Спонукальна функція.
8. Власне контактна функція.
9. Етикетна функція [47, с. 74].

Ці класифікаційні функції дають змогу виокремити основні характеристики синтаксичних конструкцій зі звертаннями, особливо в поетичному контексті. На основі творчості українських класиків, таких як Тарас Шевченко та Максим Рильський, можна побачити, як звертання в одному

тексті одночасно виконують кілька комунікативних функцій. Так, займенники другої особи (ти, ви) частіше за все виконують дейктично-контактну функцію, адже вони не позначають конкретної особи, а лише вказують на неї. Скаб точно відзначає, що така форма звертань може включати не лише прямі звертання, але й суб'єкти у двоскладових реченнях, наприклад, як у висловах: «Читали Ви, і слухав я...» [43, с. 307] або «Ти зацілована, запльована...» [42, с. 197]. У таких звертаннях часто підсилюється емоційність за рахунок займенників, що стають частиною загальної мовної конструкції.

Крім того, звертання інколи уточнюються за допомогою додаткових лексичних елементів, як-от іменники, які вказують на конкретну особу або предмет. Такі уточнення можуть стояти після займенників або прикметників, наприклад, у висловлюваннях: «А мати/ Або батько як побачать...» [60, 49] та «Не почує тиша ця глибока...» [42, с. 49]. У цих прикладах звертання виконують номінативно-ідентифікуючу функцію, як у Шевченковому: «А ти, моя Україно, / Безталанна вдово...» [60, 114]. Зауважимо, що такі займенники можуть мати не тільки форму вокатива, але й інші відмінкові форми, що розширює їхню функціональність і надає можливість багатогранної інтерпретації.

Номінативно-контактну функцію виконують ті звертання, що лише називають адресата без додаткових емоційних чи соціальних конотацій, як у висловах: «Ходім, сину, смеркається...» [60, 28]. Тут використані звертання, що вказують на родинні чи соціальні зв'язки, створюючи унікальне відчуття близькості та тепла, як-от: «Я сирота з Вільшаної, / Сирота, бабусю» [60, 63].

Якщо ж звертання акцентує увагу на конкретному адресаті серед кількох потенційних, воно виконує номінативно-вирізняльну функцію. Яскравим прикладом є Шевченкове: «Ой гоп по вечері, / Замикайте, діти, двері...» [60, 66]. Номінативно-вирізняльна функція, таким чином, дозволяє сфокусувати увагу на одному адресаті, залишаючи в тіні інших, що створює ефект спрямованості комунікації.

Соціально-регулювальна функція полягає в регулюванні соціальних ролей між комунікантами. Такі звертання часто містять вказівку на соціальний статус чи відносини між мовцем та адресатом, як у прикладі: «Не гнівайтесь на мене, діти...» [42, с. 10].

Функція оцінки й характеристики реалізується в тих звертаннях, де мовець надає певну оцінку адресату, як позитивну, так і негативну. Прикладом таких звертань можуть бути: «Я з вами, рідні, з вами...» [42, 125] або «А ти, задрипанко, шинкарко...» [60, 298].

Звертання можуть також виконувати спонукальну функцію, особливо у випадках імперативних конструкцій, що виражають заклики або команди: «Заворожи мені, волхве...» [60, 123]. У цьому випадку вони служать засобом заохочення до дії, створюючи інтерактивність між мовцем і слухачем.

Ще однією важливою функцією є власне контактна, яка полягає у підтриманні контакту між співрозмовниками. Вона реалізується через часткову делексикалізацію звертання, коли, наприклад, вживаються форми вокатива для підтримання діалогу.

Окреме місце у комунікації займає етикетна функція звертань. Звертання в цьому випадку формують ввічливі стосунки між мовцем і слухачем, як-от у зверненні «Що хочете кажіть, шановні друзі...» [42, 24]. Такі звертання в українській мові мають давні традиції, особливо щодо форми звертання до Бога або батьків.

Окрім зазначених функцій, варто згадати естетичну та композиційну, запропоновані деякими дослідниками. Естетична функція звертання проявляється через художні образи та стилістичні фігури, такі як епітети, метафори й символи, що додають висловлюванню багатогранності. Композиційна функція полягає в побудові риторичного напруження за допомогою звертань.

Завдяки багатогранності, звертання в художньому тексті виконують як естетичну, так і прагматичну роль, дозволяючи глибше зрозуміти думки та емоції авторів, що є особливо виразним у творах Шевченка й Рильського.

Таким чином, звертання в українській мові виступають потужним інструментом, здатним не лише встановлювати комунікаційні зв'язки, але й передавати складні емоційні нюанси, соціальні контексти та культурні традиції. Вони формують своєрідний міст між мовцем і адресатом, створюючи умови для взаєморозуміння та емоційної близькості.

Однією з важливих характеристик звертань є їх здатність до адаптації в залежності від комунікативного контексту. Наприклад, в літературі, звертання часто набувають художнього забарвлення, завдяки чому автори можуть досягати не лише інформативної мети, але й естетичного ефекту. У творах Т. Шевченка та М. Рильського ми спостерігаємо, як звертання використовуються для створення глибоких образів, що викликають у читача відгук на рівні емоцій та відчуттів.

Прикладом служить звернення до природних явищ, як-от «Гей ти, вітре, парубче співочий», де мовець не лише закликає вітер, а й уособлює в ньому певні людські якості, такі як молодість, силу та вільний дух. Це вказує на те, як звертання можуть використовуватися для втілення універсальних тем і цінностей, таких як свобода, патріотизм та любов до Батьківщини.

Також важливо зазначити, що звертання мають величезний потенціал для створення символічних значень у контексті національної ідентичності. В українській поезії звертання до рідної землі, матері чи традицій є не просто формою висловлювання, а й способом підкреслити глибокі зв'язки з культурною спадщиною та історією. Звертаючись до України як до живої істоти, автори підкреслюють важливість національної єдності та колективної пам'яті.

Отже, звертання в українській мові — це не просто мовленнєві одиниці, а складні комунікативні інструменти, що здатні передавати емоційний, соціальний та культурний контексти. Їхнє використання в поетичних текстах збагачує мову, надає їй глибини та виразності, а також допомагає створити унікальний зв'язок між автором і читачем. В результаті, звертання стають ключовими елементами не лише в літературному, а й у повсякденному мовленні, реалізуючи функцію підтримання соціальних зв'язків і передачі емоційної інтенції.

3.3 Лексико-семантичні форми звертань у творчості Тараса Шевченка та Максима Рильського

У мовознавчих дослідженнях вирізняються два основних види номінацій адресатів мовлення:

1) Прямі звертання до конкретних осіб, що можуть бути як реальними, так і уявними, як фізичними, так і суто ментальними. Наприклад, у виразах на кшталт: «Взяла зілля, поклонила: / «Спасибі, бабусю!» [3, с. 35]; «Читачу! Поглянь, усміхнись: / Я твій, я не вмер, я живий!» [43, с. 229]. Такі звертання особливо часто зустрічаються у діалогічному мовленні, де вони виступають як засіб стимулювання відповіді або взаємодії з іншою особою, що можна бачити у прикладах: «Гей, старченя! Стривай лишень!» / «Я не старець, пане! / Я, як бачте, гайдамака» [60, с. 59]; «Чужоземко молодая, хто ти? / – Одгадай» [42, с. 205].

2) Риторичні звертання, націлені на нелюдські об'єкти, такі як тварини, рослини, явища природи чи абстрактні ідеї. Наприклад: «Думи мої, думи мої, / Лихо мені з вами!» [60, с. 39]; «Бідна волошко, чому ти у житі, / А не у клумбі волієш рости?» [42, с. 76]. Такі звертання не передбачають реальної відповіді та виконують радше експресивну функцію, спрямовану на відтворення внутрішнього стану мовця, особливо в художньому і поетичному стилях [26, с. 167]. Риторичні звертання можуть передавати глибокий емоційний фон та

настрій, як у прикладах: «Прощай, світе, прощай, земле, / Неприязний краю, / Мої муки, мої люті / В хмарі заховаю» [60, с. 114]; «Прекрасний Києве на предковічних горах! / Многостраждальному хвала тобі, хвала!» [43, с. 65]; «В тобі, мистецтво, у тобі одному / Є захист: у красі незнаних слів, / У музиці, що вроду, всім знайому, / Втіляє у небесний перелив...» [42, с. 214].

Вирази, що поєднують риси риторичних звертань із прямими, утворюють проміжний клас – напівриторичні звертання. Їхня суть полягає в зверненні до конкретної особи з метою викликати певний емоційний відгук, хоча й не завжди негайний. Наприклад: «Ой Богдане! / Нерозумний сину! / Подивись тепер на матір, / На свою Україну, / Що, колишучи, співала / Про свою долю, / Що, співаючи, ридала, / Виглядала волю» [60, с. 108]; «Милі друзі літ моїх дитячих, / Щирі і незлобні диваки! / Ви од кривд людських, недобрих мачух, / На луги втікали, на річки» [42, с. 140].

Т. В. Маркелова підкреслює, що у поетичних діалогах звертання часто адресуються абстрактним об'єктам, а не конкретним особам: «Плач, Україно! / Бездітна вдовице!» [60, с. 119]; «О земле рідна! Знаєш ти / Свій шлях у бурі, у негоді!» [42, с. 128]. Синтаксис поезії зосереджений на семантичній насиченості, підкреслюючи кожне слово та надаючи йому особливого значення, що розгортається в конкретний образ. Такі звертання стають естетичним центром, де автор максимально виразно передає свої почуття: «Доле моя, доле! / Доле моя нещаслива! / Що ти наробила?» [60, с. 67]; «Ой ви білі лебедоньки, голосні пісні, / Ви літайте, ви шугайте в рідній стороні!» [42, с. 63].

Звертання можуть приймати форму як іменників, так і субстантивованих елементів мови, використаних у прямому чи переносному сенсі.

Дослідження К. Ф. Шульжука та І. Я. Завальнюк визначають кілька лексико-семантичних груп номінацій адресата в мовленні, які ілюструються прикладами з поезії Т. Шевченка і М. Рильського:

1) Прізвища, імена, по батькові, псевдоніми та прізвиська: «Ничипоре! Дивись лишень, / Які побілілі!» [60, с. 28-29]; «За віри вогник у моїм вікні / Я дякую сердечно Вам, Андрію» [42, с. 26].

2) Назви демонологічних і міфічних персонажів: «А ти, пречистая, святая, / Ти, сестро Феба [муза, пов'язана з Фебом – проводирем муз] молодая! / Мене ти в пелену взяла / І геть у поле однесла» [60, с. 297].

3) Звертання, що позначають родинні зв'язки: «Я ще, мамо, не виросла, / Ще не дівувала» [3, с. 81]; «Душно мені; ходім, дочко, / До ставка купатись» [60, с. 85].

4) Назви за статево-віковими характеристиками: «Анута, хлоп'ята, на байдаки!» [60, с. 38]; «Умивайтесь, дівчатонька, / Молоді, / Цвіт-калину розпускайте / По воді» [42, с. 20].

5) Назви людей за професією або посадою: «‘Грай, кобзарю, лий, шинкарю!’ – / Козаки гукали» [60, с. 43].

6) Звертання за соціальним становищем або званням: «Гетьмани, гетьмани, якби-то ви встали, / Встали подивились на той Чигирин, / Що ви будували, де ви панували!» [60, с. 50].

7) Назви, що передають соціальні стосунки між учасниками спілкування: «Ізнемігся, товаришу!» [60, с. 15].

8) Назви за національністю або місцем проживання: «Слава тобі, любомудре, / Чеху-слав'янине!» [60, с. 125].

9) Звертання, що описують характер або риси особистості: «А Гонта кричить: / ‘Де ви, людоїди?’» [60, с. 66].

10) Назви за звичками або манерою поведінки: «Бодай же вас, цокотухи, / Та злидні побили» [60, с. 24].

11) Звертання, що вказують на зовнішній вигляд: «Кохайтесь, чорнобриві, Та не з москалями, / Бо москалі – чужі люде» [60, с. 23].

12) Звертання, що позначають інтелектуальні здібності: «‘Цу-цу, дурні! Схаменіться! / Чого се ви раді!» [60, с. 116].

13) Назви тварин і птахів та їхні клички: «Ой зозуле, зозуленько, / Нащо ти кувала»; «Забудь мене, пташко, забудь, не журись» [60, 48].

14) Назви, що стосуються рослинного світу, предметів чи природних явищ: «Гори мої високії! / Де ж мені сховатись?» [60, с. 42];

15) Назви, що позначають міфічні й абстрактні поняття, які персоніфікуються в поезії: «Зоре моя вечірняя, / Зійди над горою!» [60, с. 118]; «Світе тихий, краю милий, / Моя Україно» [60, с. 90].

Використання звертань у поезії Тараса Шевченка і Максима Рильського відрізняється особливою емоційністю та експресією, які дозволяють глибше проникнути в сутність художніх образів та підкреслити значущість адресата мовлення. У Шевченка звертання часто супроводжуються драматичною емоційною насиченістю, яка вказує на глибокий зв'язок із національними та особистими почуттями. Наприклад, у звертанні до рідної землі та народу автор особливо емоційно підкреслює драматизм і страждання українського народу, нагадуючи про його минуле і закликаючи до роздумів.

Максим Рильський, у свою чергу, часто звертається до образів природи, особистих переживань, а також до ідеалізованих концепцій і символів, що надає його поезії ліричного й філософського спрямування. Наприклад, звернення до природи і поетичних образів часто відображають його любов до життя, красу миттєвостей та гармонію з навколишнім світом.

Загалом, звертання в українській поезії відіграють значну роль у побудові ліричного наративу та вираженні авторських емоцій, слугуючи засобом зближення читача з внутрішнім світом поета. Завдяки їм автори не лише

звертаються до конкретних адресатів, а й створюють певний ментальний простір, де кожне звертання набуває глибокого символічного значення, що підсилює експресивність та художню значущість тексту.

Звертання у творчості Тараса Шевченка і Максима Рильського є багатограним і потужним засобом розкриття внутрішнього світу авторів, що відображає різні відтінки емоцій — від любові до болю, від мрії до гіркої правди. Завдяки персоніфікованим звертанням, їхні поезії набувають додаткової глибини та виразності, а кожне слово звучить як відлуння важливих суспільних і особистісних сенсів.

Шевченко часто використовує звертання для наголошення на своєму співпереживанні з народом і заклику до національної єдності та пробудження. Його звернення до України як до матері-страдниці підкреслюють не лише історичні й соціальні аспекти, але й відображають глибоко особисту тривогу і невимовну тугу за долею рідного краю. Такі речення не просто описують долю України, а створюють образ країни як живої істоти, до якої Шевченко звертається з болем і любов'ю.

Рильський, у свою чергу, відзначається більш спокійною і розважливою манерою звертань, яка часто виражає гармонію та злиття з природою, символізуючи мир і внутрішній спокій, якого прагне ліричний герой. Його звернення до природи, як до близької та зрозумілої співбесідниці, підкреслюють романтичне і філософське бачення світу. Через такі рядки поет звертається не лише до читача, а й до всього світу, до всесвіту, створюючи інтимний і водночас масштабний зв'язок між людиною і природою.

Отже, звертання у творах Шевченка та Рильського стають важливим композиційним елементом, який дає змогу глибше розкрити ідейне багатство і змістовність поетичних образів. Завдяки різним стилістичним підходам обидва автори створюють унікальні образи звернень — Шевченко використовує їх для активізації соціальних і національних тем, а Рильський — для естетичного і

філософського осмислення буття. Таким чином, через звертання вони обидва вибудовують міст між світом поезії та реальністю, надаючи кожному слову додаткової ваги і значення.

3.4 Вокативне речення: специфіка синтаксичної організації

У сучасній мові, особливо розмовній, ми часто зустрічаємо звертання, які виконують функцію повноцінного речення, навіть попри те, що традиційна граматики розглядає їх як елементи, що не є членами речення. Такі звертання мають власну структуру і змістову завершеність, через що їх часто класифікують як «вокативні речення» або «речення-звертання». У цих випадках звертання стає основним засобом комунікації, виражаючи не лише звернення, а й повноцінну думку або емоцію. Приклади таких речень: «Люба, мила!» – «Мій коханий!»; «І клонилися гвоздики / В знак довіри і пошани» [42, с. 84]. Ці вирази не завжди вписуються в усталені граматичні категорії і, як зазначають деякі синтаксисти, можуть бути розглянуті як самостійні мовленнєві одиниці з особливими синтаксичними ознаками. Їхній статус залишається дискусійним у рамках традиційних класифікацій номінативних речень.

Термін «вокативні речення» вперше ввів у науковий обіг О. О. Шахматов, зазначивши, що такі речення є односкладними структурами, де головним і єдиним елементом виступає звертання. Воно несе на собі особливу функцію у комунікативному процесі, часто підкреслюючи емоційні відтінки, такі як докір, жаль або обурення [28, с. 86]. Саме це виділяє вокативні речення серед інших: вони стають способом виразного передачі емоційного стану мовця через звернення до іншої особи.

Інший підхід до вокативних речень запропонував М. С. Скаб, вживаючи термін «односкладні речення апеляції». Така назва підкреслює граматичну і функціональну відмінність цих конструкцій, оскільки вони спираються на особливу роль апеляції — звертання до когось із метою привернути увагу або вплинути на емоції та думки адресата.

Вчені В. В. Бабайцева та Л. Ю. Максимов підкреслюють, що вокативні речення будуються завдяки потенційній предикативності звертань, тобто таких висловів, які мають приховане значення предикативності. Це дозволяє створювати вокативні речення різного ступеня виразності та інтенсивності емоційного навантаження, надаючи їм вигляд повноцінних самостійних висловлювань.

І. Р. Вихованець пояснює вокативні речення як односкладні конструкції, здатні передати певний смисл, почуття чи волевиявлення без чіткої структурної деталізації [4, с. 179]. У таких конструкціях інтонація стає основним засобом вираження значення, а також моделює настрій мовця та його ставлення до співрозмовника. Вокативні речення, поширені в усній мові, відображають спектр інтонацій: вони можуть закликати до дії, застерігати, спонукати припинити дію або містити оцінку дій адресата [6, 298].

За визначенням О. Селіванової, вокативні речення — це номінативні односкладні конструкції, які часто відокремлюються знаками оклику і використовуються як звертання. Граматичний центр цих речень складається з іменника у кличному чи називному відмінках, що дозволяє їм ефективно виконувати функцію звернення в тексті (Vocative sentence) [45, 72].

На думку І. І. Слинька, Н. В. Гуйванюк та М. Ф. Кобилянської, точніше було б називати такі структури «кличними комунікатами», адже вони не завжди відповідають поняттю речення у традиційному розумінні, а є лише специфічним способом звернення до адресата. Вони відзначають, що кличні комунікати мають часткову предикативність і є залежними від контексту або інтонаційного оформлення, що знижує їх самостійність і перетворює на мовленнєві елементи, подібні до кличних модифікацій у складі складних висловлювань.

За думкою М. У. Каранської, вокативні речення відрізняються від звичайного звертання вищим ступенем самостійності і значним

комунікативним навантаженням. Однак вона вважає, що вокативні речення завжди перебувають у препозитивному положенні відносно решти висловлювання [21, 132]. Проте аналіз творів Т. Шевченка показує, що вокативні речення можуть бути використані і в постпозиції, як у прикладі: «Отут з муштри виглядала, / Отут розмовляла, / А там... а там... сину, сину!» [60, 24].

К. Ф. Шульжук пояснює, що вокативні речення, на відміну від звичайних звертань, є самостійними комунікативними одиницями, які не потребують додаткового контексту для розуміння. Їх зміст цілком зрозумілий завдяки інтонації, яка передає емоційний стан мовця і може підкреслювати заклик, прохання або докір. Ця інтонаційно-сміслова автономія надає вокативним реченням силу самостійних висловлювань [62, 10].

Б. М. Кулик виділяє кілька основних характеристик вокативних речень:

- 1) використання імен осіб у кличній або подібній формі називного відмінка;
- 2) важливість інтонації, що виражає спонукання чи емоційні реакції;
- 3) нерозкладність як семантичну і граматичну особливість;
- 4) здатність вокативних речень передавати смисл, який зазвичай виражається через розгорнуті речення [26, 168-169].

Отже, вокативне речення є цілісною комунікативною одиницею, яка за допомогою інтонації передає емоційний і модальний сенс, зокрема заклик, прохання, докір тощо. І. К. Кучеренко зазначає, що основна функція вокативних речень полягає у спонуканні. Завдяки інтонації і контексту вокативні речення стають засобом передачі прихованих значень, а також вираження почуттів і ставлення мовця [28, 70].

І. Р. Вихованець пропонує класифікацію вокативних речень за семантикою, виділяючи такі типи: 1) ті, що привертають увагу адресата; 2)

виражають емоційні реакції мовця; 3) містять спонукання різного типу — від попередження до наказу [4, 179].

Варто також зазначити, що вокативні речення є важливим засобом вираження в усному мовленні та художній літературі, адже вони не лише структурують спілкування, але й додають виразності та глибини емоціям. У різних контекстах вокативні речення можуть значно впливати на настрій спілкування, стаючи інструментом підсилення взаємодії між мовцем і слухачем. Наприклад, у драматичних монологів і діалогах літературних творів звертання часто мають форму вокативних речень, щоб передати хвилювання або щирі почуття персонажів, як-от ніжність, тривогу або навіть гнів.

Психолінгвістичний аспект вокативних речень також заслуговує на увагу, оскільки через звертання в такій формі мовці виражають не лише свою емоцію, а й очікування певної реакції або відповідного відгуку. Це підкреслює значущість таких структур як частини невербальної комунікації, адже інтонація і тембр голосу можуть додавати ще більше смислу. Наприклад, вигук «Мамо!» може містити звернення з радістю або ж страхом, залежно від інтонації, що є неможливим без такої гнучкості в мовленнєвих конструкціях.

Крім того, вокативні речення відображають зв'язок із культурними і соціальними нормами, оскільки в різних мовах та культурах звертання мають унікальні форми вираження. Наприклад, в українській мові вони нерідко поєднуються з такими формулами ввічливості, як зменшувально-пестливі форми імен, що додає звертанням теплоту та лагідність. Це особливо помітно в українській літературі, де вокативні речення допомагають розкрити національний характер персонажів, їхні звичаї та взаємовідносини. Такі звертання відтворюють людську близькість і душевність, як це проявляється в народних піснях, легендах, поетичних творах Тараса Шевченка, Лесі Українки та інших класиків.

У сучасних дослідженнях граматики вокативні речення продовжують викликати інтерес з боку синтаксистів, прагматиків та дослідників текстових структур, які розглядають їх не лише як спосіб привернення уваги, але і як засіб змістовної модифікації висловлювання. Зокрема, вони вважаються складовою прагматичної семантики, адже в мовленнєвому акті вокативне речення відображає наміри мовця і передає відтінки його емоційного стану, що вкрай важливо для відтворення автентичного мовного контексту в художньому творі або в повсякденному спілкуванні.

Сучасні науковці також розглядають вокативні речення як важливий інструмент у навчанні іноземних мов, адже саме через такі звертання можна передати характерну для певної мови емоційність і культурні особливості. Це забезпечує точніше розуміння та використання вокативних конструкцій у мовленні, допомагаючи уникати механічних перекладів, які не передають усіх відтінків звертання і спонукальних значень.

Таким чином, вокативні речення займають особливе місце в системі мовних засобів комунікації, надаючи тексту емоційного забарвлення, а мові — динамічності та виразності. Вони виконують не тільки структурну, але й значну естетичну функцію, стаючи яскравим елементом мовленнєвої експресії.

За словами М. С. Скаба, формально-синтаксична оцінка вокативних речень залежить від семантико-синтаксичних характеристик, що визначаються їхньою роллю у мовному спілкуванні [49, с. 38]. На формально-синтаксичному рівні вокативні речення входять до апелятивної сфери, яка виникла внаслідок синтаксичної редукції у мові. Вони містять як предметну семантику, так і імпліцитну спонукальну семантику, спонукаючи до сприйняття сказаного, навіть якщо в реченні немає дієслова імперативної форми [47, с. 39].

Серед мовознавців є значні розбіжності щодо класифікації вокативних речень. Деякі, такі як І. К. Кучеренко, І. Р. Вихованець та М. С. Скаб, відносять їх до односкладних речень, тоді як інші, серед яких П. С. Дудик, І. І. Слинько,

Б. М. Кулик і К. Ф. Шульжук, вважають їх окремою категорією, що не вписується в традиційні межі речення. Наприклад, П. С. Дудик дотримується думки, що вокативні речення не є повноцінними реченнями у звичному розумінні, а виступають лише специфічними формами звертань [13].

Така різноманітність підходів до аналізу вокативних речень показує складність їх функціонування у спілкуванні й впливає на різні синтаксичні аспекти. П. С. Дудик слушно наголошує, що звертальні конструкції слід розглядати не як класичні двоскладні чи односкладні речення, а як їхні функціональні аналоги, адже такі конструкції не мають повноцінної змістової або синтаксичної основи, а також логічної та граматичної бази, властивої традиційним двоскладним або односкладним реченням [7, с. 43]. Це скоріше умовні одиниці, що наближено нагадують речення. Проте сам Дудик суперечить собі, називаючи їх реченнями-звертаннями.

К. Ф. Шульжук також підтримує думку про специфічність вокативних речень, підкреслюючи, що на відміну від еліптичних конструкцій, де структура визначена як двоскладна чи односкладна, вокативні речення не мають чіткої структури. Вони можуть функціонувати як двоскладні, односкладні, прості чи складні речення. Через це Шульжук вважає їх особливими реченнєвими утвореннями, що виходять за межі традиційної класифікації [62, 151].

З іншого боку, М. У. Каранська пропонує розглядати вокативні речення як одночленні номінативні конструкції і вважати їх спонукальним різновидом номінативних речень [21, 134].

Для більш точного визначення вокативних речень М. С. Скаб рекомендує відрізняти їх від схожих односкладних речень, що виконують функцію представлення. Вокативні речення з головним іменниковим членом, співвідносним із підметом, протиставляються односкладним реченням представлення, де головний член також іменниковий, але має номінативну функцію. Хоча у номінативних і вокативних односкладних реченнях є один

головний член із предметною семантикою, предикативність у вокативних конструкціях більш виражена. Це пов'язано як із синтаксичною редуцією, так і з високою емоційною насаженістю мовленнєвих актів, де вони вживаються. Такі семантичні особливості виявляються у вокативних утвореннях [49,15].

На думку М. С. Скаба, субстантивна форма вокатива є «головним членом односкладного речення апеляції», оскільки вона має всі ознаки для такої кваліфікації:

- вона відповідає структурі елементарного односкладного речення як єдиний головний член;
- включає модально-часову характеристику речення, яка є інтенсивнішою, ніж у номінативних реченнях;
- містить іменниковий головний член, що співвідноситься з підметом двоскладного речення апеляції, яке слідує моделі «Адресате, дій!»;
- виражена кличною формою [48, 41].

Існує й інший погляд, згідно з яким головний член вокативного речення у кличній формі не має граматичної відповідності ані з підметом, ані з присудком у двоскладному реченні.

Особливою виразністю вокативні речення наділяються у художньому стилі, де вони можуть бути повторені, створюючи риторичний центр, що передає емоційне наповнення твору [21, 133]. Приклади із текстів Шевченка та інших поетів часто ілюструють емоційний заряд таких конструкцій:

"Бідна моя Україно,

Стоптана ляхами!

Україно, Україно!

Ненько моя, ненько!

Як гадаю тебе, краю,

Заплаче серденько..." [60, с. 19];

Потужність вокативних конструкцій зростає при повторенні, коли вираження емоцій досягає кульмінації. Наприклад, у тексті: «Тату! – белькотали. – / Тату, тату... ми не ляхи! / Ми...» – і замовчали [60, с. 65]. Повторювані звертання у поезії можна розглядати як:

1. Неперервне повторення: коли звертання дублюється без пауз.
2. Повторення з паузою: коли повторюване звертання підсилює виразність, підкреслюючи емоційність останнього звертання.

Інколи вокативні речення супроводжуються вигуками або вигуківими словосполученнями, що додає додаткового емоційного забарвлення, наприклад: «О дзвоне крапель весняних, / О брость набрякла на деревах! / Хіба ж не треба рук моїх / Для виросту садів вишневих?» [42, с. 102]. Аналогічну силу можна спостерігати в одному вокативному реченні: «О Боже наш милосердний! / О царю поганий, / Царю проклятий, лукавий, / Аспиде неситий!» [60, с. 118].

Таким чином, вокативні речення, хоч і можуть мати структуру, схожу на поширені чи непоширені звертання, набагато виразніші, ніж традиційні звертальні елементи у реченні. Їхня значущість підсилюється особливою інтонацією, що додає емоційної глибини.

До сфери апеляції належать вокативні речення з подвійною семантикою: вони можуть мати предметне значення, попереджувальне, наказове. Головний член у таких реченнях не є пов'язаний із підметом або присудком двоскладного речення, тому вокативні конструкції не можна віднести до класичних категорій речення. Вони є унікальними синтаксичними структурами, що втілюють їхню особливу семантику і роль у комунікації.

З огляду на наведене, можна сказати, що звертання — це синтаксично ізольовані компоненти, що не належать до жодного з членів речення. У межах

простого речення номінація адресата реалізується через особову форму дієслова, а не через кличну форму іменника [23, с. 15].

Зважаючи на багатогранність вокативних речень, важливо зазначити, що їхня функціональність у мовленні виходить за межі традиційних граматичних рамок. Вокативи не лише викликають адресата, але й виконують важливу комунікативну роль у контексті мовленнєвої ситуації. Вони можуть служити засобом вираження почуттів, емоцій, а також соціальних відносин між мовцем і слухачем.

У соціолінгвістичному аспекті вокативні речення можуть свідчити про статус, відносини та емоційний стан мовця. Наприклад, використання кличної форми може вказувати на близькість між співрозмовниками або навпаки, на певну дистанцію. У ситуаціях, де доречно використання ввічливих форм звертання, вибір вокативу може підкреслити ввічливість або зневагу, залежно від контексту та інтонації.

Також слід зазначити, що вокативні речення можуть активно використовуватися в усному мовленні, що дозволяє їм набути особливої динаміки й емоційності. Вокативи, на відміну від формальних конструкцій, здатні передавати відтінки настрою й інтонаційні нюанси, які є важливими у спілкуванні. Це відкриває нові горизонти для вивчення вокативних структур у мовознавстві, оскільки їхнє дослідження дозволяє глибше зрозуміти механізми комунікації та взаємодії в людській мові.

Відзначаючи різноманітність вокативних конструкцій, також варто зауважити, що їхнє вживання може залежати від регіональних, культурних та соціальних контекстів. Наприклад, у різних культурах існують специфічні норми звертань, які визначають, якою мірою вокативи можуть бути використані в певних соціальних ситуаціях. Це може стосуватися як вибору кличної форми, так і самих висловлювань, що у свою чергу свідчить про глибокий зв'язок між мовою і культурою.

Отже, дослідження вокативних речень є важливим елементом мовознавства, оскільки вони не лише відображають синтаксичні й граматичні характеристики, але й відкривають шлях до розуміння комунікативних функцій мови, а також культурних і соціальних аспектів мовлення. З огляду на це, вокативи варті подальшого вивчення, оскільки вони здатні розширити наше уявлення про те, як мова функціонує в контексті людської взаємодії.

Творчість Т. Шевченка і М. Рильського глибоко проникнута інтимними переживаннями, тому звертання до кількох адресатів одночасно (явище однорідності звертань) у їхніх творах трапляється рідко. Якщо ці поети і використовують множинні звертання, то вони створюють естетично витончені рядки з таких звертань. Максим Рильський, зокрема, був визнаним майстром у створенні синтаксичних конструкцій з однорідними звертаннями.

Тарас Шевченко, у свою чергу, вирізнявся використанням повторюваних звертань, що посилюються вигуками або вигуковими сполуками слів. Він також застосовував повтори звертань у різних варіантах, що дозволяють розкрити додаткові нюанси і демонструють емоційний стан мовця, його схвилюваність та експресивність.

У наукових дослідженнях виявлено різні підходи до визначення статусу звертань у структурі висловлення: одні дослідники трактують їх як слова або словосполучення, що не входять до структурної схеми речення, інші акцентують на їхній функціонально-синтаксичній сутності, вважаючи їх членами речення. Деякі мовознавці вважають звертання комунікативно самостійними одиницями, що формують речення-висловлювання, тоді як інші розглядають їх як службові елементи тексту, що виходять за межі формального синтаксису і належать до ширшої функціонально-семантичної категорії мовленнєвого контакту.

Незважаючи на те що існує чимало досліджень, спрямованих на опонування традиційній думці про ізольованість звертань у структурі речення, ця точка зору продовжує залишатися найкраще обґрунтованою і адекватною.

У процесі аналізу було проаналізовано численні мікроконтексти, в яких реалізуються різні прагматичні функції синтаксичних конструкцій зі звертаннями. З'ясовано, що основною синтаксичною функцією всіх звертань є позначення адресата мовлення, причому ця функція ніколи не виконується окремо. Допоміжні функції включають: дейктично-контактну, номінативно-контактну, номінативно-вирізняльну, номінативно-ідентифікуючу, соціально-регулювальну, оцінно-характеризуючу, спонукальну, власне контактну, етикетну, естетичну та композиційну. Часто спостерігається взаємозв'язок кількох функцій в одній номінації, що підкреслює їхню багатогранність.

У контексті різних функціональних стилів сучасної української мови зазначені функції реалізуються по-різному, що вказує на їх адаптивність та здатність до варіювання. Дослідження свідчить про те, що вокативні речення, в порівнянні зі звичайними звертаннями, які виконують роль частин речення, є набагато більш експресивними конструкціями, хоча їхнє морфологічне оформлення залишається таким же, як у традиційних звертань. Відмінності між ними виявляються не лише в структурі, але й в інтонаційному оформленні: інтонація вокативних речень передає більш розширене і насичене значення.

Наукові дослідження підтверджують, що головний член вокативних речень не співвідноситься ані з підметом, ані з присудком двоскладного речення, а самі вокативні речення не належать до категорій односкладних або двоскладних. Вони представляють собою специфічні синтаксичні структури, що пояснюється їхньою апелятивною семантикою та особливим функціональним призначенням.

Таким чином, важливо підкреслити, що вокативи не лише виконують роль звертання, а й активно впливають на емоційне забарвлення висловлювань. Вони

сприяють встановленню комунікативного контакту між мовцем і слухачем, додаючи додаткові емоційні відтінки та інтонаційні нюанси. Це підкреслює їх важливість у вивченні мови, оскільки вони дозволяють краще зрозуміти механізми взаємодії в мовленні.

Дослідження вокативних конструкцій відкриває нові можливості для аналізу комунікації та допомагає глибше розуміти соціокультурні аспекти, що стоять за використанням таких форм. Важливо також зазначити, що вокативи можуть слугувати не лише для вираження звертання, але й виконувати роль засобу вираження особистих емоцій, ставлення мовця до теми обговорення чи навіть до самого слухача. Цей аспект робить вокативи цінним об'єктом дослідження в галузі лінгвістики, оскільки вони демонструють, як мова може формувати соціальні відносини й емоційні зв'язки в комунікації.

Отже, важливість дослідження вокативних речень полягає не лише в їхній граматичній природі, а й у їх здатності відображати складну динаміку людської комунікації.

Висновки до третього розділу

Звертання у поетичних текстах Тараса Шевченка та Максима Рильського відіграють важливу роль у створенні емоційного та стилістичного забарвлення творів, виступають виразним засобом підсилення комунікативного впливу, а також виконують низку важливих прагматичних функцій. У своїй творчості обидва поети вміло використовують звертання як лексико-семантичні конструкції, що надають можливість передавати різноманітні відтінки думок та почуттів.

Тарас Шевченко часто звертається до народних мотивів і фольклорних прийомів у своїх поетичних творах. Звертання, зокрема, є важливим елементом його стилю, що підкреслює народну основу його поезії. Вони дозволяють авторові передавати особливе ставлення до адресата, емоційність і схвильованість, а також створюють ритмічну й інтонаційну структуру тексту.

1. Фольклорні прийоми: Шевченко часто використовує повторення звертань і вигуків, що є типовими для народної творчості. Це додає його творам емоційної напруги та виразності. Наприклад, у рядках: «Кличе Гандзю козак: / Ходи, Гандзю, пожартую, / Ходи, Гандзю, поцілую; / Ходім, Гандзю, до попа / Богу помолиться; / Нема жита ні снопа, / Вари варениці—», поет підкреслює швидкість і наполегливість звертання, що відображає бажання мовця привернути увагу адресата.

2. Емоційність і схвильованість: звертання у творах Шевченка часто передають емоційний стан мовця. Наприклад, у вірші: «Очі! Очі! / Нащо ви здалися, / Чом ви змалку не висохли, / Слізьми не злилися?», повтори звертань підкреслюють розпач і безнадію мовця.

3. Розкриття додаткових характеристик адресата: у своїй творчості Шевченко часто використовує повторення звертань, що дозволяють розкрити додаткові характеристики адресата, як, наприклад, у рядках: «Не цвіти ж, мій цвіте новий, / Нерозвитий цвіте, / Зов'янь тихо, поки твоє / Серце не розбите». Тут поет не лише звертається до свого цвіта, але й додає йому характеристику нерозвинутого, підкреслюючи його незрілість і вразливість.

Максим Рильський, у свою чергу, відомий своєю майстерністю у використанні синтаксичних конструкцій з однорідними звертаннями. Його поетичні твори відрізняються естетичною витонченістю та багатством лексико-семантичних засобів.

1. Однорідні звертання: у поезії Рильського часто зустрічаються ряди однорідних звертань, що займають не одну строфу. Наприклад, у рядках: «О сонце, в сивому плащі, / О праці славної вітрило, / О творчі райдужні дощі, / О всеосяжна людська сило!», поет створює естетично витончені ряди звертань, які підкреслюють велич і багатогранність об'єктів, до яких він звертається.

2. Емоційна напруженість: звертання у творах Рильського часто мають високий ступінь емоційної напруженості, що досягається за допомогою повторів та використання різних епітетів.

3. Естетична витонченість: Рильський створює синтаксичні конструкції з однорідними звертаннями, що відзначаються естетичною витонченістю та поетичною майстерністю. Наприклад, у рядках: «О сонце, в сивому плащі, / О праці славної вітрило, / О творчі райдужні дощі, / О всеосяжна людська сило!», кожне звертання є самодостатнім поетичним образом, що доповнює загальну картину твору.

Спільні риси та відмінності:

Обидва поети використовують звертання для створення емоційного та стилістичного ефекту в своїх творах. Проте, якщо Шевченко більше звертається до народних мотивів і фольклорних прийомів, то Рильський віддає перевагу естетичній витонченості та поетичній майстерності у створенні синтаксичних конструкцій з однорідними звертаннями.

1. Емоційність та експресивність: обидва поети використовують звертання для підкреслення емоційного стану мовця. Проте у Шевченка звертання часто передають схвильованість і розпач, тоді як у Рильського вони відзначаються естетичною витонченістю та високим ступенем емоційної напруженості.

2. Структурна складність: у творчості Рильського звертання часто утворюють складні синтаксичні конструкції, що підкреслюють багатогранність поетичного образу. У Шевченка ж звертання часто використовуються для підкреслення народних мотивів і фольклорних прийомів.

3. Лексико-семантичне наповнення: лексико-семантичне наповнення звертань у творах обох поетів залежить від умов конкретного висловлювання та прагматичних пресупозицій. У Шевченка звертання часто включають народну

лексику і фольклорні елементи, тоді як у Рильського вони відзначаються багатством епітетів та лексичних конкретизаторів.

Отже, звертання у поетичних творах Тараса Шевченка та Максима Рильського є важливим засобом створення емоційного та стилістичного забарвлення, що підкреслює особливості їхньої творчості. Обидва поети майстерно використовують звертання для вираження своїх думок і почуттів, створюючи унікальні поетичні образи, що залишаються в пам'яті читачів.

РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЗВЕРТАНЬ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО)

4.1 Методичні рекомендації щодо вивчення звертань у середній школі (з використанням творів Тараса Шевченка та Максима Рильського)

Вокативи, або звертання, є важливою частиною синтаксичної структури речення, яка часто використовується в художній літературі для вираження емоцій, підкреслення уваги до адресата та створення ритмічної та інтонаційної структури тексту. Використання творів Тараса Шевченка та Максима Рильського у вивченні вокативів може значно покращити розуміння учнями цієї лінгвістичної категорії, а також сприяти розвитку їхніх мовних і літературних навичок.

Основні етапи методики вивчення вокативів:

1. Вступна бесіда та мотивація:

- пояснення важливості вивчення вокативів у літературних текстах;
- обговорення з учнями, як звертання можуть впливати на емоційне сприйняття тексту та створення його стилістичної виразності.

2. Теоретичний блок:

- визначення вокативів як синтаксичної категорії;
- обговорення функцій вокативів: номінативно-контактна, номінативно-ідентифікуюча, емоційно-експресивна;
- огляд граматичних особливостей вокативів.

3. Аналіз текстів Тараса Шевченка та Максима Рильського:

- вибір уривків із творів, де використовуються вокативи;
- спільне читання та обговорення цих уривків;
- виділення вокативів у тексті, визначення їхніх функцій та емоційного забарвлення;
- приклади текстів можуть включати такі уривки:

Тарас Шевченко:

- «Кличе Гандзю козак: / „Ходи, Гандзю, пожартую, / Ходи, Гандзю, поцілую; / Ходім, Гандзю, до попа / Богу помолиться...—»;
- «Боже милий, / Зжалься, Боже милий...»;
- «Очі! Очі! / Нащо ви здалися, / Чом ви змалку не висохли...»;

Максим Рильський:

- «О сонце, в сивому плащі, / О праці славної вітрило, / О творчі райдужні дощі...»;
- «Гей ти, вітре, парубче співочий, / Парубче співочий та веселий...»;

4. Практичні завдання:

- створення власних уривків з використанням вокативів;
- переписування уривків із зміною вокативів, аналіз впливу таких змін на текст;
- групові обговорення та презентації аналізу вокативів у обраних уривках.

5. Творча робота:

- написання власних віршів або коротких оповідань з використанням вокативів;
- інсценізація уривків із творів Шевченка та Рильського з акцентом на вокативах.

6. Підсумкова рефлексія:

- обговорення з учнями їхніх вражень від роботи з вокативами;
- підбиття підсумків про значення та функції вокативів у літературі;
- оцінка роботи учнів.

Використання інтерактивних методів:

1. Дискусії:

- організація дискусій щодо ролі вокативів у створенні емоційного ефекту;
- обговорення особливостей використання вокативів у різних стилях та жанрах.

2. Мультимедійні засоби:

- використання презентацій, відео та аудіозаписів, де вокативи використовуються у художніх творах;

- слухання аудіокниг з творами Шевченка та Рильського, акцентуючи увагу на вокативах.

3. Групова робота:

- розподіл учнів на групи для спільного аналізу та обговорення текстів;
- підготовка та презентація групових проєктів на тему вокативів у творчості Шевченка та Рильського.

Очікувані результати:

1. Поглиблення знань:

- учні зможуть краще розуміти синтаксичні особливості вокативів та їхні функції в реченні;
- вони навчатися визначати вокативи у тексті та аналізувати їхній вплив на зміст та емоційне забарвлення.

2. Розвиток літературних навичок:

- учні розвиватимуть свої навички аналізу літературних текстів;
- вони зможуть творчо використовувати вокативи у власних текстах.

3. Розвиток комунікативних навичок:

- через групову роботу та дискусії учні розвиватимуть свої комунікативні навички та здатність аргументовано висловлювати свою думку.

4. Збільшення мотивації:

- використання творчих завдань та інтерактивних методів сприятиме підвищенню зацікавленості учнів у вивченні літератури.

Таким чином, методика вивчення вокативів у середній школі з використанням творів Тараса Шевченка та Максима Рильського дозволяє не лише поглибити знання учнів про синтаксичні категорії, але й сприяє розвитку

їхніх творчих і аналітичних навичок, підвищує мотивацію до вивчення української літератури.

4.2 Вправи зі звертаннями на матеріалі творчості Тараса Шевченка та Максима Рильського

Вправа 1: Визначення функцій звертань

1. Ой Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий!

Багато ти, батьку, у море носив

козацької крові; ще понесеш, друже! (Т. Шевченко)

...

Завдання: Визначте функцію звертань у цьому уривку. Оберіть один з варіантів:

а) вираження захоплення;

б) вираження суму;

в) виявлення поваги.

2. Тобі одній, наміряна царівно,

Тобі одній дзвенять мої пісні;

Тобі одній в моєму храмі дивно

Пливуть молитви і горять огні. (М. Рильський)

...

Завдання: Визначте функцію звертань у цьому уривку. Оберіть один з варіантів:

а) вираження захоплення;

б) прояв розчарування;

в) виявлення радості.

Вправа 2: Поширені та непоширені звертання

Завдання: прочитайте уривки, визначте, чи є звертання в цьому уривку поширеними чи непоширеними. Поясніть свій вибір.

1. Сини мої, гайдамаки!

Світ широкий, воля, —

Ідіть, сини, погуляйте,

Пошукайте долі. (Т. Шевченко)

2. Галю, Петрику, Кіндрате,

Годі, ледарі, вам спати! —

І побігли до санчат

Галя, Петрик і Кіндрат. (М. Рильський)

Вправа 3: Підкресліть звертання

Плавай, плавай, лебедонько,

По синьому морю,

Рости, рости, тополенько,

Все вгору та вгору! (Т. Шевченко)

...

Дивлюсь, Кабице незрівнянний,

На молодечий твій портрет, —

І зачарований, і п'яний

Тобі присвячую сонет. (М. Рильський)

...

Вправа 4: Завдання на ідентифікацію функцій звертань

Катерино, серце моє!

Лишенько з тобою!

Де ти в світі подінешся

З малим сиротою? (Т. Шевченко)

...

Завдання: Визначте, яке емоційне або функціональне навантаження має звертання в цьому уривку:

- а) виявлення суму;
- б) вираження радості;
- в) прояв поваги.

...

Відкривай гарячі груди,

Мати-земле! Дощ остудить,

Оживить і запліднить,—

І пшеницею, й ячменем,

Буйним повівом зеленим

Білі села звеселить. (М. Рильський)

...

Завдання: Визначте, яке емоційне або функціональне навантаження має звертання в цьому уривку:

- а) вираження захоплення;

б) прояв розчарування;

в) виявлення підтримки.

Вправа 5: Аналіз функції звертань у контексті

Поясніть, яку роль виконує звертання в цьому уривку, і чому автор використовує його в такій формі.

9. Ой тумане, тумане, —

Мій латаний талане!

Чому мене не сховаєш

Отут серед лану? (Т. Шевченко)

...

Завдання: Поясніть, яку роль виконує звертання в цьому уривку, і чому автор використовує його в такій формі.

Згадай, безумче! Світ — не тільки ти:

Крім тебе є думки, планети, птиці.

Є з'явища такої краси,

Яка тобі, дурному, і не сниться! (М. Рильський)

...

Вправи на вивчення звертань допомагають учням краще розуміти роль і функцію цих мовних одиниць у текстах, розвивають навички текстового аналізу та збагачують словниковий запас. Через аналіз творів Шевченка та Рильського, учні навчаються виокремлювати поширені й непоширені звертання, розрізняти їх функції і ефективно використовувати ці знання у власному письмі. Це також сприяє глибшому розумінню літератури і розвитку критичного мислення.

Висновки до четвертого розділу

Методика вивчення звертань у школі є важливою частиною навчального процесу, оскільки звертання відіграють значну роль у формуванні комунікативних навичок учнів. Звертання, як важлива синтаксична одиниця, допомагають не лише вчитися правильно формулювати висловлювання, а й розвивати розуміння емоційної та стилістичної насиченості текстів.

Зокрема, використання творчості Тараса Шевченка та Максима Рильського як навчального матеріалу для вивчення звертань є надзвичайно ефективним. Поезія цих класиків української літератури багатий на зразки звертань, які можна використати для ілюстрації різних функцій та типів звертань у реальних контекстах.

Тарас Шевченко, завдяки своїй здатності емоційно насичувати текст, надає чудові приклади звертань, які можна використовувати для навчання учнів різних аспектів їх використання. Вірші Шевченка, такі як «Катерино, серце моє!» або «Ой тумане, тумане», демонструють як звертання можуть виражати глибокі емоційні переживання, підкреслювати особистісні стосунки або акцентувати увагу на предметі розмови. Завдяки вправам, що базуються на цих текстах, учні можуть навчитися розрізняти поширені та непоширені звертання, а також їх роль у структурі тексту.

Максим Рильський через свої твори, такі як «Відкривай гарячі груди, Мати-земле!» або «Галю, Петрику, Кіндрате», ілюструє використання звертань у контексті соціальних та особистих стосунків. Вправи на основі його поезії допомагають учням зрозуміти як звертання можуть служити для вираження побажань, закликів або емоційних реакцій. Вони демонструють, як функціональні характеристики звертань можуть змінюватися в залежності від ситуації, що дозволяє учням краще розуміти їхні прагматичні функції.

Впровадження вправ на вивчення звертань, таких як підкреслення звертань у текстах, аналіз їх функцій, виявлення поширених та непоширених

форм, а також створення власних речень із звертаннями, є важливими для розвитку мовних навичок учнів. Вони не лише допомагають закріпити теоретичні знання про звертання, але й сприяють розвитку креативного і критичного мислення, а також навичок аналізу тексту.

Розширене розуміння звертань також сприяє розвитку учнівських навичок в інших сферах мовного навчання. Поезія Шевченка і Рильського, завдяки своїй стилістичній і тематичній різноманітності, забезпечує учням багатий контекст для практики і вивчення звертань. Вправи на основі цих текстів дозволяють не тільки виявити формальні аспекти звертань, але й дослідити їх емоційний і стилістичний вплив. Це розширює учнівське уявлення про те, як звертання можуть варіюватися залежно від контексту і настрою тексту.

Залучення творів класиків до навчального процесу сприяє підвищенню рівня мовної чутливості учнів. Наприклад, аналіз звертань у текстах Шевченка дозволяє учням зрозуміти, як поетичний контекст і історична епоха впливають на використання звертань. Це, в свою чергу, допомагає їм краще розуміти і інтерпретувати літературні твори, а також формує їх здатність до критичного аналізу тексту.

Практичні вправи, побудовані на основі творів Шевченка і Рильського, також сприяють розвитку учнівських навичок творчого письма. Завдання, що включають створення власних текстів з використанням звертань, заохочують учнів експериментувати з мовою, що, в свою чергу, сприяє розвитку їхнього стилістичного чуття і уміння виражати складні емоції і думки.

Крім того, використання різних типів вправ, таких як вправи на підкреслення звертань, визначення їх функцій і створення нових речень, допомагає учням практично застосовувати знання про звертання, а також заохочує їх до активної участі в навчальному процесі. Це не тільки покращує їх розуміння граматичних аспектів мови, але й стимулює інтерес до літератури та культури, що є важливими для формування загального світогляду учнів.

Таким чином, методика вивчення звертань, яка включає вправи на основі творів Тараса Шевченка і Максима Рильського, забезпечує учням цінні знання та навички, що мають широку практичну цінність. Вона сприяє розвитку мовних, літературних і творчих здібностей, а також допомагає глибше зрозуміти та оцінити культурну спадщину України. В результаті, учні набувають не лише лексичні та граматичні навички, але й здатність до глибшого розуміння і творчого осмислення мови і тексту.

Отже, методика вивчення звертань, заснована на творчості Шевченка і Рильського, надає учням цінні інструменти для глибшого розуміння мови та її виражальних можливостей. Це забезпечує формування міцної основи для подальшого розвитку навичок письма, читання та комунікації, що є ключовими для успішного навчання і особистісного зростання учнів.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дозволяють сформулювати такі висновки:

1. Термін «звертання» був упроваджений у науковий обіг Ф. І. Буслаєвим, який розглядав його як засіб вираження стосунків між співрозмовниками. Сучасна термінологія визначає звертання як інтонаційно виділений компонент речення, що вказує на істоти або персоніфіковані предмети, до яких звертається мовлення. Це явище має свої специфічні семантичні, морфологічні, синтаксичні та функціональні характеристики. Воно слугує засобом комунікації, спрямованим на привернення уваги адресата або спонукання його до певних дій чи слухання.

Мовець під час вибору форм звертання має враховувати об'єктивні характеристики адресата, рівень знайомства, умови комунікативного акту тощо.

Всі ці зв'язки та відносини між мовцями формують пресупозицію мовленнєвого акту, тобто сукупність передумов, які визначають характер і суть спілкування. Пресупозиції стають орієнтирами для мовця в процесі номінації та кваліфікації адресата, оскільки інформація, завдяки аналізу цих пресупозицій, зазнає своєрідної «обробки» у свідомості мовця, де знання мовних засобів переплітаються з традиціями та правилами мовного етикету, що в кінцевому підсумку формує відповідне звертання.

Звертання також може відображати ставлення адресанта до іншого учасника комунікативного акту, що робить їх емоційно забарвленими, адже в таких звертаннях реалізується не лише спонукальна, а й оцінна семантика. Номінації адресата виконують важливі суспільні функції, оскільки вони сприяють встановленню мовленнєвих контактів, регулюванню соціальних взаємин і задоволенню комунікативних потреб людей. Залежно від реєстру спілкування, який використовує мовець (піднесений, нейтральний, фамільярно-побутовий чи низький), можна спостерігати різницю у частотності використання певних звертань. У стилістично нейтральних текстах звертання зазвичай представлені власними іменами, назвами осіб за родинними зв'язками, статусом у суспільстві та професією, тоді як у поетичних творах, насичених емоціями та експресією, найчастіше вживаються метафоричні, риторичні та іронічні звертання.

Поети, створюючи мову персонажів, враховують різні аспекти, такі як гендерна приналежність, вік, соціально-історичні умови життя, статус у суспільстві, а також індивідуально-психологічні характеристики та конкретні обставини комунікації. Художні тексти закодовують складні взаємозв'язки між адресантом і адресатом: у формуванні комунікативної площини тексту активно беруть участь як той, хто звертається, так і той, до кого адресовано повідомлення. У поетичному тексті адресат, включаючи внутрішнього, виступає детермінантом мовленнєвих актів адресанта-персонажа та важливим чинником текстотворення.

На думку Л. В. Корновенко, звертання є адекватним та ефективним, якщо вони оптимізують і гармонізують мовленнєве спілкування. В іншому випадку звертання стають неадекватними та неефективними, якщо вони ускладнюють комунікацію й перешкоджають її розвитку.

2. Вибір лексико-семантичних і морфологічних форм звертання обумовлений пресупозиціями мовленнєвого акту. Мовець має враховувати значення звертання в конкретному контексті та передбачати, яку комунікативну функцію воно повинно виконувати. Найдавніші номінації адресатів здебільшого відображають поняття кровної спорідненості, що робить звертання до батьків, братів, сестер та дітей найбільш поширеними. Сьогодні, як і в минулому, ці семантичні групи залишаються основними, хоча до них додалися нові.

У лінгвістичній літературі номінації адресата зазвичай поділяють на дві основні лексико-семантичні групи: власне звертання та риторичні звертання. Риторичні звертання, маючи метафоричний і переносний характер, використовуються для вираження певного настрою чи емоційного стану мовця, тому їх часто можна зустріти в поетичній мові.

У цій роботі представлено класифікацію лексико-семантичних груп номінацій адресата, супроводжувану прикладами з поетичної творчості Т. Шевченка і М. Рильського, а також коментарями. Звертання можуть бути представлені різними формами: іменниками-власними, іменниками-загальними, субстантивованими частинами мови, іменниковими займенниками, okazіональними словоформами або синтаксичними конструкціями. В українській мові часто використовується клична форма (вокатив), яка іноді є омонімічною до форми номінатива.

3. Звертання найчастіше реалізуються в спонукальних реченнях з дієслівними присудками в наказовому способі, але вони можуть функціонувати в реченнях будь-якої структури. Прості речення, що містять звертання,

вважаються ускладненими або ж, згідно з визначенням Д. Х. Баранника, реченнями з інфраструктурою.

Під час дослідження було виявлено різні підходи до визначення статусу звертання у структурі висловлення. Основні з них включають: 1) звертання як слово або словосполучення, що не входить до структурної схеми речення; 2) звертання як частина парадигми членів речення; 3) звертання як комунікативно самостійні одиниці, що формують речення-висловлювання; 4) звертання як елемент, що виходить за межі формального синтаксису і є службовою одиницею тексту більшої функціонально-семантичної категорії мовленнєвого контакту.

Виявлено, що найбільш обґрунтованою є традиційна точка зору, яка розглядає звертання як ізольовані елементи у структурі речення.

4. Згідно з загальною думкою мовознавців, основною синтаксичною функцією звертання є позначення адресата мовлення. Проте, залежно від умов комунікативного акту та намірів мовця, звертання може виконувати й інші функції або навіть кілька одночасно. Серед цих функцій можна виділити: дейктично-контактну, номінативно-контактну, номінативно-вирізняльну, номінативно-ідентифікуючу, соціально-регулювальну, оцінно-характеризуючу, спонукальну, власне контактну, етикетну, естетичну та композиційну.

5. Вокативні речення є особливим типом речень. Хоча вони мають таке ж морфологічне оформлення, як звичайні звертання, насправді вони є значно більш експресивними конструкціями. Інтонація вокативних речень відрізняється від інтонації звичайних звертань, адже вона передає розширене значення.

Вокативні речення належать до сфери апеляції та вбирають у себе семантику, що відображає суб'єктно-об'єктні відносини, і можуть містити попереджувальну, заборонну, наказову та інші види семантики, що спонукає до певних дій.

Таким чином, звертання, окрім виконання комунікативної функції, є важливими елементами для створення художнього образу, оскільки вони здатні передати емоції, відчуття, ставлення до подій, підкреслити значущість певних моментів у тексті.

6. Складнощі дослідження звертань у художніх текстах, зокрема у поетичній мові, полягають у їхній контекстуальній та емоційній багатогранності. Водночас, обрані автори використовують широкий спектр форм звертань, а також їх варіації, що відображає їхній індивідуальний стиль, ритм та виразність.

Отже, звертання в поетичних творах Т. Шевченка та М. Рильського є не лише важливими комунікативними елементами, а й сприяють емоційній глибині та образності тексту, підкреслюючи взаємозв'язок між автором, персонажем та адресатом. Звертання, як важливий елемент комунікації, також відіграють роль у формуванні ідентичності персонажів у поетичних творах. Вони можуть вказувати на соціальний статус, належність до певної групи чи культури, а також на особистісні характеристики. Наприклад, вживаючи певні форми звертання, поет може підкреслити близькість або дистанцію між персонажами, їхні емоційні зв'язки, що особливо важливо для розкриття конфліктів або внутрішніх переживань. Окремо варто звернути увагу на роль культурних норм і традицій у формуванні звертань. Залежно від соціального контексту, звертання можуть змінювати своє значення і функцію. В українській мові, де традиції родинних стосунків та повага до старших осіб відіграють значну роль, звертання можуть не лише відображати взаємини, а й служити показником соціальної ієрархії. У поетичних текстах це може виражатися через вживання архаїчних форм або специфічних культурних елементів, які підкреслюють глибину зв'язків між персонажами та їх культурною спадщиною.

У творчості Т. Шевченка і М. Рильського звертання часто слугують засобом вираження протесту або надії. Вони можуть бути втіленням глибоких емоцій, які транслиують бажання змін, прагнення до свободи або любові.

Звертаючись до конкретних осіб або абстрактних понять, поети створюють емоційний зв'язок із читачем, спонукаючи його до роздумів над важливими соціальними та моральними питаннями.

Завершуючи, можна стверджувати, що звертання у творчості Т. Шевченка і М. Рильського не лише виконують комунікативні функції, а й відіграють важливу роль у художньому оформленні творів, створюючи емоційний фон, який підкреслює основні ідеї та теми. Аналіз звертань допомагає глибше зрозуміти внутрішній світ персонажів і авторів, їхні переживання та цінності, що є важливим аспектом літературознавства та філології.

Не менш важливою є здатність звертань досягати глибокого емоційного впливу на читача. Використовуючи звернення, поети здатні не тільки ідентифікувати адресата, але й створити атмосферу, що викликає резонанс у серцях слухачів чи читачів. Таке емоційне навантаження особливо помітне в поетичних рядках, де звертання підкреслює інтенсивність почуттів — від кохання до розчарування, від надії до відчаю. Наприклад, звертаючись до образів природи чи історичних постатей, автори можуть передати свої переживання, асоціюючи їх із загальнолюдськими цінностями.

У контексті вивчення української мови та літератури варто зазначити, що звертання також активно використовуються у промовах, есе та інших формах публічного мовлення. Звертаючись до слухачів, спікери можуть використати звернення як ефективний прийом для залучення уваги, створення довіри та формування особистого зв'язку з аудиторією. Це особливо важливо в умовах сучасного інформаційного простору, де вміння утримувати увагу є ключовим для успішного спілкування.

Важливість звертань у навчальному процесі також полягає в їхній здатності покращувати навички мовлення учнів. Залучення класичних текстів на уроках сприяє розвитку вміння аналізувати, сприймати й створювати різноманітні види звертань. Студенти, вивчаючи звертання у поетичних творах,

набувають цінного досвіду, який дозволяє їм адаптувати ці знання до власного мовлення, підвищуючи таким чином свою мовну компетенцію.

Наприкінці, можна зауважити, що звертання є не лише лінгвістичним елементом, а й потужним культурним феноменом. Вони об'єднують в собі елементи мови, культури, психології та соціології. Розуміння і використання звертань у різних контекстах може стати основою для вивчення широких культурних традицій і норм, що формують сучасне українське суспільство.

Таким чином, глибоке опрацювання теми звертань стає важливим інструментом не лише для лінгвістичного, а й для культурного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баранник, Д. Х. Два рівні граматичної структури речення. *Мовознавство*, 1993, № 6, С. 13-19.
2. Бевзенко, С. П., Литвин, Л. П., Семеренко, Г. В. Сучасна українська мова. Синтаксис: навчальний посібник для студ. філол. спец. вищ. навч. закладів. Київ: Вища школа, 2005. 270 с.
3. Буда, В. Стилiстичне навантаження звертань у сучасних українських iсторичних романах про козацтво. *Науковi записки Тернопiльського державного педагогiчного унiверситету iм. В. Гнатюка. Серiя: Мовознавство: збiрник. Тернопiльський нац. пед. ун-т iм. В. Гнатюка. Тернопiль, 2004. 1 (11)'2004, С. 69-74.*

4. Вихованець, І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
5. Вихованець, І. Р. Звертання. Українська мова. Енциклопедія. Київ: Українська енциклопедія, 2000. С. 184-185.
6. Вихованець, І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ, 1992.
7. Вихованець, І. Р. Система відмінків української мови. Київ: Наукова думка, 1987. 232 с.
8. Волох, О. Т., Чемерисов, М. Т., Чернов, Є. Л. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Вища школа, 1989. 333 с.
9. Горбачук, Д. Звертання як елемент ділового мовлення. *Урок української*, 2007, № 5, С. 49-51.
10. Данилюк, Н. О. Семантико-стилістичні особливості народнопісенних звертань. *Українська мова*, 2011, № 4, С. 32-39.
11. Дем'янова Н. О. Лінгвістична структура та гендерні особливості звертань в українській та французькій мовах: Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук: 10.02.15. Держ. закл. «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського». Одеса, 2012. 19 с.
12. Дудик П. С. Звертання-речення в сучасній українській мові. *Українська мова і література в школі*, 1971, № 5, С. 37-43.
13. Дудик П. С., Прокопчук, Л. В. Синтаксис української мови: підручник. Київ: Академія, 2010. 380 с.
14. Завальнюк І. Непрямі звертання в українській мові. *Наукові записки. Серія: Філологія. Вінницький держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського; Відп. ред. Н. Л. Іваницька. Вінниця, 2002, Вип. 4, С. 16-20.*

15. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: Монографія. Донецьк: ДонНУ, 2001.
16. Загнітко А., Кравченко Є. Український вокатив у нормативно-морфологічному і синтаксичному аспектах. *Південний архів: Збірник наукових праць. Херсонський держ. пед. ун-т. Херсон: ХДПУ, 2003, Вип. 21, С. 10-18.*
17. Захарків О. Кличний відмінок в українській мові і в сучасному мовленні. *Педагогічна думка, 2011, № 1, С. 66-69.*
18. Зелінська О. Звертання в барокових проповідях. *Українська мова, 2007, № 1, С. 65-74.*
19. Івченко М. П. Сучасна українська літературна мова. Київ, 1965.
20. Кадомцева, Л. О. Ускладнення речень у світлі сучасної синтаксичної теорії. *Українське мовознавство: Респ. між.-від. зб., Вип. 16. Київ, 1989, С. 60-65.*
21. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навчальний посібник. Мін. освіти України; Гол. ред. М. С. Тимошик, ред. Л. Л. Щербатенко. Київ: Либідь, 1995. 312 с.
22. Клименко І. В. Звертання як базовий компонент мовленнєвої ситуації. *Науковий часопис Національного педагог. у-ту імені М. П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство): Збірник наукових праць. Київ: НПУ, 2005, Вип. 1, С. 71-75.*
23. Козачук Г. О. Предикативна структура ускладненого речення. *Наукові записки: Матеріали звітної-наукової конференції викладачів УДПУ ім. М.П. Драгоманова за 1992 рік. Київ, 1993, С. 261-263.*
24. Корновенко Л. В. Звертання у прагмалінгвістичному аспекті: Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук. 10.02.02. Нац. пед. ун-т. ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2001. 21 с.

25. Корольова, А. В. Національно-культурні особливості інтимізованих звертань в українському художньому мовленні (зіставний аспект). *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 8, Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)*. Київ: НПУ, 2009, Вип. 3: До 175-річчя НПУ ім. М. П. Драгоманова, С. 7-13.
26. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. 2-ге вид., перероб. і доповн. Київ: Рад. школа, 1965. Ч. II: Синтаксис.
27. Куц О. Стилiстичнi функцiї вокатива в сучаснiй українськiй лiтературнiй мовi. Молодь, освiта, наука, культура i нацiональна свiдомiсть: Зб. матерiалiв Мiжнар. студ. наук.-практ. конф. Київ, 1999, С. 243-245.
28. Кучеренко І. К. Вокатив як виразник функціонуючого члена речення і так зване звертання. Проблеми синтаксису: Пр. міжвуз. наук. конф. з питань синтаксису. Львів, 1963.
29. Леонова Н. В. Морфологічні та структурні особливості звертання в малих жанрових формах інформації періодики (на матеріалах запорізьких періодичних видань). *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2013. № 3. С. 238–244.
30. Мановицька А. Я. Зв'язок присудка із звертанням. *Українська мова і література в школі*, 1970, № 7, С. 20-23.
31. Мановицька А. Я. Узгодження присудка із звертанням. *Українське мовознавство*, Вип. 2. Київ: Вища школа, 1974, С. 41-45.
32. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови: Навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 360 с.
33. Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі: навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. 607 с.

34. Миронюк О. М. Історія українського мовного етикету: Звертання. Київ: Логос, 2006. 166 с.
35. Ожоган В. М. Синтаксис української мови: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Освіта України, 2009. 332 с.
36. Остроушко О. Звертання в текстовій структурі українських замовлянь. *Південний архів: Збірник наукових праць. Херсонський держ. пед. ун-т. Херсон: Айлант, 2002, Вип. 14, С. 273-276.*
37. Пасічна О. В. Звертання в поетичному мовленні. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. Кривий Ріг, 2009, Вип. 3, С. 119-125.*
38. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: підручник для студ. філол. спец. вищ. навч. Закладів. М-во освіти і науки України. 2-ге вид., доп. Київ: Слово, 2010. 328 с.
39. Плющ М. Я. Словоформа у семантично елементарному та ускладненому реченні: вибрані праці. Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. 362 с.
40. Пономаренко В. П. Категорії звертання та засоби її вираження в індоєвропейських мовах етапи історичного розвитку і сучасність. Київ : Вид. дім Д. Бураго, 2008. 363 с.
41. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови. Київ : Либідь, 1993. 248 с.
42. Рильський М. Т. ЛПРИКА. Передм. І. Ф. Драча. Київ: ВАТ «Вид-во «Київ. Правда», 2005. 240 с.
43. Рильський М. Т. Яблука дозріли, яблука червоні!...: Поезії: Для серед. та ст. шк. Віку. Упоряд. І. О. Ільєнка; Передм. І. Ф. Драча; Іл. М. І. Стратілата. Київ: Веселка, 1986. 343 с.

44. Сваричевська А. П. Вокативні синтаксеми як маркери номінації та предикації у художньому тексті. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*. 2019. Вип. 9 (1). С. 85–93.
45. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
46. Синтаксична будова української мови. Київ: Наукова думка, 1968. 202 с.
47. Скаб М. С. Прагматичні функції номінацій адресата мовлення. *Українська мова*, 2003, № 2, С. 71-77.
48. Скаб М. С. Вокативні речення сучасної української мови. *Українська мова*, 2002, № 1, С. 32-41.
49. Скаб М. С. Граматика апеляції в українській мові. Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці: Місто, 2002. 272 с.
50. Скаб М. С. Прагматика апеляції в українській мові: Навч. посіб. Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці: Рута, 2003. 79 с.
51. Скаб М. С. Семантико-синтаксичні функції українського вокатива. *Мовознавство*, 1987, № 5, С. 62-65.
52. Скаб М. С. Функціональна сфера апеляції в українській мові (семантика, граматика, прагматика, стилістика): Автореф. дис на здоб. наук. ступ. д-ра філол. наук.: 10.02.01 / НАН України. Інститут української мови. Київ, 2002. 34 с.
53. Скляр С. Я. Про методи дослідження синтаксису поезії. Питання граматики і лексикології української мови. Київ, 1963, С. 56-59.
54. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навчальний посібник для студ. філ. фак-тів ун-тів. Ред. В. А. Кондренко. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Вища школа, 1994. 670 с.

55. Сучасна літературна українська мова. Синтаксис. За загальною редакцією акад. АН УРСР Білодіда І. К. Київ: «Наукова думка», 1972. 512 с.
56. Сучасна українська мова: Синтаксис: Підручник для студ. фак-тів журналістики. За ред. О. Д. Пономаріва; Гол. ред. М. С. Тимошик; Ред. Л. Л. Щербатенко. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Либідь, 1994. 256 с.
57. Турчак О. М. Вокатив як елемент українського мовленнєвого етикету (особливості та тенденції в межах новітнього комунікативного дискурсу). *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія : Філологічні науки*. 2020. № 2 (20). С. 237–246.
58. Українська система найменувань адресата мовлення: монографія. М. С. Скаб, Н. Д. Бабич, М. С. Скаб та ін.; Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці: Рута, 2008. 304 с.
59. Український правопис. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. Київ: Наук, думка, 2007. 288 с.
60. Шевченко Т. Г. Кобзар; худож. М. А. Стороженко; [авт. передм. П. Мовчан]. Київ: Дніпро: ВЦ «Просвіта», 2010. 390 с.
61. Шкіцька І. В. Прийоми посилення впливової функції звертань. *Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. 2011. Вип. 31. С. 104–110.
62. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник для студ. вищ. навч. закладів. Київ: Академія, 2010. 408 с.
63. Яценко І. Т. Чи є звертання членом речення. Синтаксична будова української мови. Ред. кол.: М. А. Жовтобрюх (відп. ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1968, С. 83-92.